

TÜRÜK

2020, Yıl/Year: 8, Sayı/Issue: 21, ISSN: 2147-8872

TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi

TURUK International Language, Literature and Folklore Researches Journal

Geliş Tarihi / Date of Received: 18.05.2020

Kabul Tarihi / Date of Accepted: 17.06.2020

Sayfa / Page: 212-244

Research Article / Araştırma Makalesi

Yazar / Writer:

Dr. Öğr. Üyesi Naciye Karahan Kök

Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Eski Türk
Dili Anabilim Dalı

ncykarahan@hotmail.com

TÜRKİSTAN HANLIKLARI YARLIKLARINDA GEÇEN VERGİ ADLARI

Öz

Emir Timür'ün vefatından sonra Türkistan Türkleri arasında siyasi bir birlik oluşturulamamıştır. Bu uğurda Baburlarla Özbek Şibâniler, iktidar mücadelelerine girişmişlerdir. Ancak bu uğurdaki mücadelelerin de neticesiz kalması üzerine Türkistan hanlıkları olarak adlandırılan Buhara (1599-1685), Hive (1704-1920) ve Hokand Hanlığı (1710-1876) ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan bu hanlıklardaki pek çok müessese, onlara bölgede kendilerinden önce kurulan Türk devletlerinden miras yoluyla intikal etmiştir. Selefî Türk devletlerinden Türkistan hanlıklarına miras yoluyla intikal eden müesseselerden biri de mâlî teşkilattır. Türkistan hanlıklarının mâlî teşkilatın esasını vergilerin oluşturduğu görülmektedir. Bu doğrultuda çiftçilerin tarım ürünlerinden, hayvan sürüleri sahiplerinden, uzun mesafeli yolculuk yapan bezirgân, sevdâger ve tüccarlardan, pazarlarda alım satım yapanlar ile hanlıkların idareleri altındaki memleketlere giren veya oralardan transit geçen her tür ticaret malından, ayrıca halktan olağanüstü durumlarda çeşitli vergiler alınmıştır.

Bu çalışmada W. Wood, Yuri Bregel ve Jannatkhon Asqarova tarafından neşri yapılan Türkistan hanlıklarına ait belgelerden hareketle Türkistan hanlıklarının malî yapısı içinde yer alan *algât*, *algut*, *alu birü*, *atlanu*, *bâc*, *barsbân suyu*, *başpülü*, *bigâr*, *cerîb*, *cerîbâne*, *çemen*, *çerü*, *çihil-yek*, *dûd u revânât*, *harâç*, *harc*, *hâşar*, *hazınaçılık*, *kaçu*, *kazan harcı*, *kazan pülü*, *kazı~kazı*, *konalgâ*, *kömek pülü*, *kütvel alımı*, *mâl*, *mâl u cihat*, *mîr-âb alımı*,

ma un t-ı sult ni,  o sr, pilec t, pi ke , saveri, r hd rlik, salgut, ser-i merd, süysün, tam a, tam a  cresi, tan b na, tek lif-i div ni, t  u, ula  gibi vergi terminolojisinin filolojik açıdan tarihi karşılaştırmalı olarak incelenmesi amaçlanmıştır. Adı geçen Türkologlar tarafından kronojik olarak sıralanması yapılıp ait olduğu saha ve yazışma türüne göre verilen -Hin-T: Hive  n yet-n me-i  li-Türkçe, HY-T: Hive Yarlık Türkçe-gibi kodlara sadık kalınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkistan hanlıkları, salgut, tek lif, vergi, yarlık, vergi mükellefleri, muaf ve müsellem, vergi memurları.

TAX NAMES MENTIONED IN THE DECREES OF TURKISTAN KHANATES

Abstract

Following the death of Emir Timur, no political unity was established among the Turkistan Turks. To this end, the Baburs and Uzbek Sibanis struggled for power. However, the struggles for this cause also remained inconclusive, leading to the establishment of the Khanate of Bukhara (1599-1685), Khanate of Khiva (1704-1920) and Khanate of Kohand (1710-1876), which were called as the Turkistan khanates. Many institutes in these khanates were inherited to them from the Turkish states that had been established in the region long before their time. One of the institutes they inherited from the Salafi Turkish states was the financial organization. It is seen that the essence of the financial organization of the Turkistan khanates was taxes. Accordingly, they collected various taxes from agricultural products of farmers, herd owners, merchants and traders taking long journeys, people selling and buying in market places, all kinds of goods entering or transiting through territories under the administration of khanates and from people in case of emergency.

In this study, it was aimed to examine the tax terminology such as *alg t, algut, alu bir , atlanu, alg t, algut, alu bir , atlanu, b c, barsb n sıyı, ba p lı, big r, cerib, cerib ne,  emen,  er ,  ihil-yek, d d u rev n t, har c, harc, ha sar, hazina ılık, ka u, kazan harcı, kazan p lı, kazu-ka u, konal a, k mek p lı, kütvel alımı, m l, m l u cihat, m r- b alımı, ma un t-ı sult ni,  o sr, pilecāt, pi ke , r hd rlik, salgut, saveri, ser-i merd, süysün, tam a, tam a  cresi, tan b na, tek lif-i div ni, t  u, ula * that were involved in the financial structure of the Turkistan khanates based on documents concerning the Turkistan khanates which were published by W. Wood, Yuri Bregel and Jannatkhon Asqarova, in terms of philology in a historically comparative way. The codes-Hin-T: Hive  n yet-n me-i  li-Turkish, Hive Decree-Turkish- which were chronologically ordered and given according to their field and correspondence type by the afore-mentioned Turcologists, were adhered.

Keywords: Turkistan khanates, salgut (proxy), tekalif (taxes), tax, decree, tax payers, exempt and apodictic, tax men.

GİRİŞ

Devletlerin, kamu giderlerini karşılamak üzere idaresi altındaki halktan zorunlu ve karşılıksız olarak topladığı ekonomik değer (Kenanoğlu 2013: 52) olan vergi; milletlerin kültürü, maliyesi, ordusu, tarihi ve etkileşimde bulunduğu toplumlarla ilgili bilgi sahibi olmada önemli bir kaynaktır. Köklü bir devlet geleneğine sahip olan Türklerin vergi sistemleri, temasta buldukları kültürler sayesinde çeşitlenip zenginleşmiştir. Tarih boyunca Türkler, vergi için *bergi-bergü-berim, çigim-çıkış, salık* (Özyetgin 2004: 23-25) gibi Türkçe kelimelerle *harc, ma'unāt, resm-rüsüm, tekālif* gibi yabancı kelimeleri kullanmışlardır. Ayrıca *be-illet-i 'alafe ve 'ulūfe ve konalğa ve ulağ ve ulam ve bīgār u şikār ve tarh ve dest-endāz* (Kök 2020: 29), *be-illet-i resmü's-şadāre ve galle-i ibtiyā'ī* (Kök 2020: 73), *be-illet-i ihrācāt u 'avāriżāt* (Kök 2020: 74), *be-illet-i māl u şahneğī ve hazr u ihrācāt ve ögülge/ukulga ve sāyir tekālīf ü ma'unnān* (Kök 2020: 128), *be-illet-i müteveccihāt ve māl* (Kök 2020: 311), *be-illet-i mālucihāt ve haqqu'l-himāyet ve hārciyāt ve kasemāt ve tarh ve kalan ve bigār* (Kök 2020: 473), *be-illet-i harc ve şiltāk* (Kök 2020:721); *vücūh-ı çöbān bigi* (Kök 2020: 1745), *vücūh-ı resmü's-şadāre* (Kök 2020: 781), *vücūh-ı rāh-dārī* (Kök 2020: 823), *vücūh-ı cizyetü'l-Yehūdā-yı maḥāll-i mezkūre* (Kök 2020: 1142), *haqqu'l-himāyet, haqqu's-sa'y-ı mübāşir, haqqu's-sa'y-ı ummāl, haqqu't-takrīr* (Kök 2020: 1745) örneklerinde de görüleceği üzere İlhanlı, Osmanlı, Çobanlı, Celayirli, Timürlü, Karakoyunlu, Akkoyunlu, Safavî, Afşarlar ve Kaçarlar gibi devletlerde ilgili verginin ortaya çıkmasına neden olan etkeni veya türlerini ifade etmek için *haqq, illet ve vücūh* kelimelerinin de kullanıldığı tespit edilmiştir. Çalışmanın konusunu oluşturan Türkistan hanlıklarında genel vergi için *algāt-ı pādşāhī, harc, ma'unāt-ı sulṭānī, salgut, tekālīf-i dīvānī* gibi teknik terimlerin kullanıldığı görülmektedir.

Ekonomilerinin hayvancılık, tarım ve ticaret üzerine tesis edildiği Türkistan hanlıklarının başta gelen gelir kaynaklarından biri olan vergiler onların hem varlıklarını sürdürmeleri, hem de egemen oldukları teba üzerindeki nüfuzlarını denetlemeleri hususunda etkin bir rol üstlenmiştir. Bunun için Türkistan hanları hâkim oldukları topraklar üzerinde yaşayan reayadan, ziraatle uğraşan çiftçilerin tarım mahsullerinden, hayvancılık yapanların hayvan sürülerinden, ulusal ve uluslararası ticaretle uğraşan tüccarların mallarından, pazarlarda alışverişle iştigal edenlerin ürünlerinden vergi talep etmişlerdir. Söz konusu vergiler köylü ve kentlilerden hizmet esas olarak istihkâmlar ve diğer bayındırlık işleri, madenler ve orduya besin maddeleri ve hayvan yemi nakliyesi için talep edilmiştir. Vergi miktarının belirlenmesinde nüfus, tarım arazilerinin verimliliği, sulanabilirliği, tüketim merkezlerine veya pazarlara olan yakınlığı, ürünün cinsi gibi unsurlar dikkate alınmıştır. Vergilendirmede mükellefin ödeme gücünün göz önünde tutulması, vergi toplayan memurların keyfi uygulamalarına izin verilmemesi, masraflarının mükelleflere yükletilmemesi, mükelleflere zulmedilmemesi gibi ilkeler gözetilmiştir. Bu ilkeleri uygulayacak kimseler ise hanlıklardaki vergi toplayıcı memurlardır.

Siyasî ve iktisadî anlamda nüfuzu ele alıp hanlığın devamlılığı, kalkınması ve güçlenmesini sağlamak için önemli olan vergiler; *'amel-dārlar* (HY-T1/15), *bāc-bān* (HY-T14/15), *bārs-bān* (HY-T8/13), *çihil-yekçi* (HY-T5/12), *dervāze-bān* (HY-T5/12), *ehl-i kalem* (HY-T1/15), *harc-bānlar* (HY-T67/28), *iş ve küç üstige yürüyürğan mülāzımlar* (HY-T21/27), *karavul* (HY-T5/12), *keştī-bān* (HY-T8/13) ~ *kime daruğaları* (HY-T54/23), *koruḡmāl* (HY-T8/13) ~ *koruğ-bān* (HY-T14/15), *kütvel* (HY-T5/12), *terāzū-bān* (HY-T14/15), *toḡsavul* (HY-T54/23) adı verilen memurlar

tarafından toplanmıştır. Bu memuriyetlere kimi zaman mükelleflerin *gele* ve * aralarındaki* at ve develerini *ulağ* (hayvanı olarak) tutup evlerine misafir konarak onlardan * onalđa* ve *süysün* dileyen *ilçi*, *yol i*, *barđuı* ve *kilg  ilerin* eklendiği de görülmektedir. Söz konusu meslek ve memuriyetlere ait bilgilerin derli toplu zikredildiği kaynaklardan birisi de hanlığın en tepesindekilerin ellerinden çıkan tarhanlık ve soyurgal yarlıklarıdır. Türkistan hanlıklarının iktisad  yapısı ve yaşamıyla ilgili zengin bilgiler sunan bu tür belgelerin dispositio bölümlerinde belge sahibine hangi tür vergilerden muafiyetler tanındığı sıralanırken döneme ait vergilerin adları zikredilir.

Belge sahibine tanınan vergi, iş ve hizmet yükümlülüklerinden muaf tutma konularının ön planda olduğu soyurgal ve tarhanlık yarlıklarının, hanlıklar idaresindeki vergi ve iş yükümlülükleri konusunda zengin bilgiler içerdiği görülmektedir. Türkistan hanlıkları tarafından kişi ve din  zümrelere haraç (vergi) dokunulmazlığı, adl  dokunulmazlık, (girilmesi) yasak dokunulmazlığı, ticaret ve zanaat yapma, gümrük resmini toplama ve vergisiz geçiş sağlama hakları verilen soyurgal ve tarhanlık yarlıklarında daha çok vergi ve hizmet yükümlülüklerinden muafiyet dikkat çekmektedir. Vergi ve muafiyet tanınan kimse ve zümrelerin adlarından sonra onların ayrıcalıklı durumlarını belirtmek için ... *külli tek lif-i sult n  ma un t-ı d v n -ni soy ve m stesn  bils nler* “... her türlü sultanlık yükümlülükleri ile divanla ilgili maunlardan muaf ve müstesna (olduklarını) bilsinler.” (HY-T1/18), ... *tarhan ve merf  u’l- kalem kılıp nişan-ı soyurgal kıldığı* “... (vergi ve yükümlülüklerden) tarhan olup ( zerlerinden) vergi kalemlerini kaldırıp soyurgal nişanı ihsan ettik.” (HY-T2/13-14), *tarhan ve merf  u’l- kalem kıldığı ehl-i  kalem  alemlerini ve  ameld rlar  ademlerini tarta tutsunlar* “... tarhan ve ( zerlerinden) vergi kalemlerini kaldırılanlardan kıldık. Kalem ehli (mutasarrıflar, vergi) kalemlerini, (vergi) memurları (da onların arazilerinden) ayaklarını çeksinler.” (HY-T4/8-9), ... *külli tek lif-i sult n  ve ma un t-ı p dş h  soy ve m stesn  bilip salđut ve alđut dip hi  kim eşiklerige barmasunlar* “... her türlü sultanlık yükümlülükleri ile divanla ilgili maunlardan muaf ve müstesna (olduklarını) bilip salđut ve alđut (vergisi) diye kimse onların eşiklerine gelmesin.” (HY-T15/16-17) formüllerine yer verilerek muaf olduğu vergi adlarının sıralandığı görülmektedir. I erisinde bunlar ve bunlara benzer imtiyaz formüllerinin yer aldığı belgeler diplomatik literatürde soyurgal ve tarhanlık yarlığı olarak adlandırılmıştır.

Hanın dilediği kişi veya zümreye verdiği ve verildiği kimse ile zümreye çeşitli vergi ve devlet hizmetlerinden muafiyet sağlayıp madd  geniş imk n ve imtiyazlar sunan yarlıklara tarhanlık yarlıkları adı verilir ( zyetgin 2005: 20). Türkistan hanlıkları sahasında tarhanlık yarlıklarının genellikle seyyit, h ce, hacı, kadı, molla, m tevell , s fi, şeyh gibi din adamlarına verildiği görülmektedir. Soyurgal yarlıklar ise hükümdar tarafından yararlılık gösteren din ve devlet adamlarıyla asker  personel ve sanatk rlara başarı ve liyak tlarının m k fatı olarak tahsis edilen toprakların kullanım imtiyazı için verilen ve aynı zamanda sahiplerine vergi ve devlet hizmetlerinden muafiyet olanağı tanıyan yarlıklardır. Türkistan hanlıklarında ise asker  hizmetler için arazi tahsis etmek ve görev tahsisi için yazılmış belgelerdir (Asqarova 2015: 32). Türkistan hanları; yararlılık gösteren kimseleri, din adamlarını, bilim adamlarını ve sanat ları *el f-ı h srev ne*, *mer him-i ş h ne* ve * av f-ı h srev neleri* ile *ber-hürdür*, *ser-efr z*, *ser-bülend*, *ser-ş r* ve *erc mend kılmağ* ve bu kişilerin n fuzlarından yararlanmak için bu belgelerden vermişlerdir. Elleriinde tuttukları bu tür belgeler sayesinde sahiplerinin *hi  vechdin sebeb-i tasdi  v   z ra* d  ar olmamaları, *hi  vechedin* zarar ve zahmete maruz kalıp  z rde h tir olmamaları amaçlanmıştır.

Ellerinde bu türden belgeleri tutan kimselerin *bañnen ba‘de bañn ðarnen ba‘de ðarn tarhan-lıñ-penāhīde fāriğ-bāl oturup āsūde dil ve tinç köñül bile her türlü teşāvīş-i dūnyevīden fāriğ ve āsūde, tinç köñül ve āsūde ħāñr* olarak belgeyi veren hükümdarın devlet-i ebed müddet olması için *ħulūs-ı niyyet ve şafā-yı tavīyyet* bir biçimde duā ve alkışı ile devlet-i cāvid tırāzının izdiyādı ve duāsına meşğul olmaları istenmiştir.

Bu çalışmada incelenen vergi terimleri, W. Wood’un 2005’te yayınladığı A Collection of Tarkhan Yarlıqs from the Khanate of Khiva, Yuri Bregel’in 1966’da neşrettiği Documents from the Khanate of Khiva, 17-19th centuries ve Jannatkhon Asqarova’nın Türkistan Hanlıkları Yazışmaları Dil ve Üslup İncelemesi başlıklı yüksek lisans tezinde yer alan tarhanlık yarlıklarından alınmıştır. Söz konusu çalışmalardaki tarhanlık yarlıklarında vergi ile ilgili iş ve hizmet yükümlülükleri, vergi mükellefleri ve vergi tahsildarları ile ilgili terimlerin geçtiği yerler; Doğu Türkçesindeki şekliyle italik olarak yazılmış, hemen arkasından ise bugünkü Türkiye Türkçesine aktarımları yapılmıştır. Bu esnada herhangi bir karışıklığa mahal olabileceğinden Türkiye Türkçesine yapılan aktarmalar tırnak içine alınmıştır. Yine tespit edilen vergilerin, metin içerisindeki kullanımı yorumlanmıştır. Türk vergi geleneğindeki unsurların devamlılığı ile takip edilebilirliğinin belgeler üzerinden tanıklanmasının amaçlanıldığı bu çalışmada, Türkistan hanlıklarına ait belgelerde tespit edilen vergi adları şunlardır.

Vergi Adları

algāt: ‘almak’ anlamındaki, Türkçe *al-* (Clauson 1972: 124b) fiilinden fiilden isim yapan - (i)ğ ekiyle türetilen *alığ* isim gövdesine, Arapça çokluk eki +āt’ın getirilmesiyle teşkil edilmiş bir kelimedir. Hanlık topraklarında, han ve saraylardaki yüksek kimseler için toplanan genel vergi teriminin genel adı olarak karşımıza çıkmaktadır. Doerfer, bu terimi *ālūğāt* şeklinde okuyup ‘aller Steuerabgaben und Frondienste enthoben; podatej; podnošenija, podarki praviteljam’ olarak açıklamıştır (TMEN-II: 547). Krş. algūt. Türkistan hanlıklarına ait belgelerde genellikle ‘*āmalāt* “hizmet yükümlülüğü” terimi ile bir arada ‘*āmalāt ve algāt-ı pādşāhī ve algāt-ı dīvānī* (HY-T12/11), *küllī ‘āmalāt ve algāt-ı pādşāhī ve dīvānī* (HY-T9/011), *küllī ‘āmalāt ve algāt-ı pādşāhī ve dīvānī* (HY-T12/11) kullanıldığına bakılırsa hanlık -pādşāhī- için toplanan her tür vergi ve aidatları ifade etmede kullanılan bir terim olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca hanlığa ait farklı belgelerde genel vergi anlamıyla kullanılan *tekālīf-i sulñānī ve ma‘unāt-ı pādşāhī* (HiY-T15/16) ıstılahlarıyla da bağlantılı olduğu düşünülmektedir.

... *ħuşūşen ħaşar ve bīğār kaçu ve kaçu ve külli ‘āmalāt ve algāt-ı pādşāhī ve dīvānī ve dūd u revānāt ve ser-i merd ve kaçan ħarcı ve pilecāt tip daħl ħılmasunlar* “... özellikle ħaşar, bīğār, kaçu ve kaçu, divanla ve hanlıkla ilgili her tür vergi ve hizmet yükümlülükleri, hane vergisi, ser-i merd, kaçan harcı ve pilecāt (vergisi) diyerek müdahale etmesinler.” (HY-T10/10).

algūt: Türkçe bir kelime olan *al-* fiiline (Clauson 1972: 124b) fiillerden isimler türetmeye yarayan -ğit ekinin getirilmesiyle teşekkül etmiş bir vergi adı olduğu anlaşılmaktadır. (krş. ↓salğūt. Biray vd. 2018: 56). Hive Hanlığı kaynaklarından *algūt*’un, *salğūt* terimi ile birlikte, her tür vergi ve aidatı ifade etmek için kullanılan ortak bir ıstılah olduğu görülmektedir (Velyaminov vd. 1864: 40-41; Guliamov 1957: 235; Semenov 1929: 6; Wood 2005: 49). Türkistan hanlıklarına ait belgelerde geçen *salğūt*’un Oğuz grubu Türk lehçelerinden Türkmen Türkçesinde vergi anlamında

salgıt ‘podat’, nalog; ust. kalım vıkup” (TrkmRS1. 560) olarak geçmesi ( zyetgin 2005: 188), bu mal  istilahlarla birlikte kullanılan *algutun* da benzer anlamlar içerdiğini göstermektedir. Söz konusu mal  istilahın hem ticaret ile uğraşan kişilerden alınan *b z r soragı*, hem de ekincilikle uğraşan kişilerden hizmet yükümlülüğü olarak alınan *bığ r ve haşar kazı ve kaı* vergileriyle bir arada kullanıldığı görülmektedir. Yukarıda verilen bilgilerle aşağıdaki örneklerden çıkartılan anlamlardan *algutun*, Türkistan hanlıkları sahasında verginin genel adı olarak kullanılan, Türkçe bir kelime olduğu anlaşılmaktadır.

... *tarhan kıldığ algut ve salgut ve b z r soragı dip hi-vechedin dağl kılmasunlar* “...tarhan kıldığık. Algut, salgut ve b z r soragı (vergesi) diyerek hibir Őekilde müdahale etmesinler.” (HiY-T11/11), ... *külli tek lif-i sul n  ve ma‘un t-ı p dş h  soy ve müstesna bilip salgut ve algut dip hi kim eşiklerige barmasunlar* “... her türlü sultanlık yükümlülükleri ile hanlık maunlarından muaf ve müstesna (olduklarını) bilip salgut ve algut diyerek hiç kimse eşiklerine varmasın.” (HiY-T15/16), ... *algut ve salgut bığ r ve haşar kazı ve kaı atlanu ve t ş  emen   er din soy ve m stesn  anlasunlar* “... algut, salgut, bığ r, haşar, kazı, kaı, atlanu, t ş , emen ve er  (vergilerin)den muaf ve müstesna (olduklarını) anlasınlar.” (HiY-T54/21), ... *imdi bu yarlığ-ı ‘ li mazm niğa muğtali’ ve  g h bolđ  yuğarı-da merđ m ve mekt b bolđan yüz dağı bir nefer h ceni oğlan-ları bile algut ve salgut bığ r ve haşar kazı ve kaı ve munlarđa oğşaş ma‘un t-ı sul n  ve tek lif-i d v n -din tarhan ve merf ‘u’l-alem bilip alem ehli alem-lerin ve barça ‘amel-d rlar ademlerin tarta tutsunlar* “... Şimdi bu yüce yarlığın muhtevasin(d)a(n) haberdar ve bilgili olduklarında yukarıda (adları) yazılı yüz bir h ceyi, oğulları ile beraber algut, salgut, bığ r, haşar, kazı ve kaı (vergesi) ile bunlara benzer sultanlık maunlarıyla divanla ilgili yükümlülüklerden tarhan olduklarını ve ( zerlerinden her tür vergi) kalemlerinin kaldırılmış (kimselerden) olduğunu bilip kalem ehli (mutasarrıflar onlar üzerinden vergi) kalemlerini (kaldırsınlar), bütün vergi tahsild rları (da) ayaklarını (onların arazilerinden) eksinler.” (HY-T55/25).

alım: Türkçe bir kelime olan al- fiiline (Clauson 1972: 124b) fiillerden isimler türetmeye yarayan -ım ekinin getirilmesiyle teşekkül etmiş bir vergi adı olduğu anlaşılmaktadır (Clauson 1972: 145b; Radloff 1983: 384; Röhrborn 1977: 92b). Türk Hakanlığı dönemi eserlerinden Divan  L gat-it-Türk ve Kutadgu Bilig’de *alım* Şekliyle, ‘alacak, borç’ (Atalay 2013: 19; Arat 2008: 1097) anlamında tanıklanan bu kelime, Osmanlı Türkçesinde de aynı Şekliyle; ancak anlam genişlemesine uğrayarak ‘alacak, hak’ (TSI, 102) anlamında karşımıza çıkmaktadır. Türkistan hanlıklarına ait belgelerde *kütevül alımı*, *m r- b alımı* Őekilleriyle ve Osmanlı Türkçesindeki anlamı ile kullanıldığı tespit edilmiştir.

... *imdi bu yarlığ-ı ‘ li mazm niğa muğtali’ ve  g h bolđ  yuğarı-da mezk r bolđan ve maş r aylanđan h ce-larını ini ve oğlan-ları bile tam m  ma‘un t-ı sul n  ve teklif t-ı d v n -din soy ve m stesn  bilip ehl-i alem alem-lerin ve barça ‘amel-d rlar adem-lerin tarta tutsunlar bığ r ve haşar kazı ve kaı atlanu ve t ş  bir  ve alu buyurmasunlar ilçi ve yoli bargui ve kilgüçi üyleriğa tüşüp onalđa ve süysün gele ve araları-dın ulağ tilemesünler ve baş p li ve azan arcı ve tamđa ücre-si ve m r- b ve kütevül alımı ve aravul ve taşavul ve bars-b n sıyı dip bir abbe ve d ne ama‘ılmasunlar* “... Şimdi bu yüce yarlığın muhtevasin(d)a(n) haberdar ve bilgili olduklarında yukarıda adları zikredilip yazılı olan h celeri, küçük kardeş ve oğulları ile her türlü sultanlık maunları ve divanla ilgili yükümlülüklerden muaf ve müstesna (kimselerden

olduklarını) bilip kalem ehli (mutasarrıflar, onlar üzerinden vergi) kalemlerini kaldırsın, bütün vergi tahsild rları (da) ayaklarını (onların arazilerinden)  eksinsinler. (Onlara) b g r, haşar, kazu, ka u, atlanu, t ş , bir  ve alu (vergisi) buyurmasınlar. Elçi, yolcu, giden ve gelen(ler) evlerine (zorla) konuk olup  onalga ve süysün (vergisi) ile sürü ve hayvanlarından ulag (hayvanı) talep etmesinler. Başıpulu, kazan harcı, tamga  creti, su emirliği hakkı, kütvel hakkı, karavul ve yol muhafızı (vergisi, b cı) ve parsçı hakkı diye bir habbe (mal) ve bir dinar (para) beklentisi içerisinde olmasınlar.” (HY-T27/026).

‘**amel t**:  ş, ishal, davranış anımlarındaki, Arapça ‘*amel* kelimesinden neşet eden ‘*amel t*; Türkistan hanlıklarına ait, XVII ve XIX. yüzyıl belgelerinde genellikle *alg t* terimi ile bir arada kullanılıp hanlık -p dş h - topraklarındaki bayındırlık ve imar işlerinde halktan beden ve hizmet yükümlülüğü olarak talep edilen bir tür vergi yükümlülüğü olduğu tespit edilmiştir. Semeneov’a göre, ‘*amel t*, Buhara Hanlığı’nda sulama kanallarının açılması, bakımı, temizlenmesi ile postacılık hizmetleri için toplanan bir vergiydi (1979: 6).  ncelenen belgelerde bu verginin mükelleflerden tahsilinin iş ve hizmet yükümlülüğü karşılığı olduğu görülmektedir.

... *h l  hem şol dest rda bilip hi  a er de hi  veçhe mine’l-v c h-dın d h l ve muz h m bolmasun  uş şan haşar ve b g r kazu ve ka u ve külli ‘ mal t ve alg t-ı p dş h  ve d v n  ve d d u rev n t ve ser-i merd ve kazan  arcı ve pilec t tip da l  lmasunlar* “... şimdi de bu dest rda (olduğunu) bilip hiç kimse ne şekilde olursa olsun (onlara)  zellikle haşar, b g r, kazu, ka u, hanlık ve divanla ilgili her tür vergi ve yükümlülüklerle, hane vergisi, ser-i merd, kazan harcı ve pilec t (vergisi) diyerek müdahele etmesinler.” (HY-T12/11).

atlanu: Türkistan hanlıklarında bir yerden başka bir yere yolculuk ederken ata binen yolculardan alınan binek hayvanı vergisi. Türkçe bir kelime olan at isim köküne, isimlerden fiiller türetmeye yarayan +IA-n ekinin getirilmesiyle teşekkül eden ve “atlanmak, ata binmek” anımlarındaki (Clouston 1972: 58a-b; Gülensoy 2007: 88) atlan- fiil tabanına fiillerden isimler türetmeye yarayan -U ekinin eklenmesinden meydana gelmiştir. * reng Mu ammed Bah dur  an*’ın, H.1099/M.1688’de *Moll  Mu ammed Baba  al fe*’nin atası, k c k kardeşi * yd Mu ammed*, kardeşleri *Veys Mu ammed* ve *R z m* ile oğullarına verdiği tarhanlık yarlığında *avda ve  er k-de atlanursun dimes n-ler ve at tilemesünler* (HY-T2/17) şeklindeki emirlerden hareketle bunun at, deve, eşek gibi binek hayvanlarına binmek vergisi olduğu anlaşılmaktadır. Safav  hükümdarı şah  sma l’in, Ebulkasım el-C m ’ye verdiği Muharrem 917/Nisan-Mayıs 1511 tarihli soyurgal fermanındaki *piy de v  s v re* terimlerine tek bul eden bir tür vergi olduğu anlaşılmaktadır (Mehdiyev 2014: 173-175). Türkistan sahası belgelerinde bu terim, bir yerden başka bir yere gitmek için at, deve eşek gibi binek hayvanlarına binenlerden alınan, tahsil edilen bir tür vergi olduğu tahmin edilmektedir.

... *b g r ve haşar atlanu ve t ş  bir  ve alu buyurmasun-lar* “(onlardan) ...b g r, haşar, atlanu, t ş , bir  ve alu (vergisi) buyurmasınlar.” (HY-T21/025), ... *devlet-i ‘ l  şal h  bola alđu-dik maşlahatlarda tilin alıp ma’reke ve mec lis-de ‘izzet ve i tir min yeriga kilt r p atlanu ve t ş  bir  ve aluda anı  zleri-din ilgeri bils nler* “...yüce devletin salahına olabilecek maşlahatlarda sözünü dinleyip savaş meydanı ve meclislerde izzet ve saygı(da bulunmanın gerekleri)ni yerine

getirip atlanu ve t ş  ile bir  ve alu (vergesi hususun)da onu kendilerinden ileri bilsinler.” (HY-T48/010).

b c: Müslümanların Fars kültürüyle teması ve İran devlet geleneği ve sahasında kurulan S m n , Gazneli ve Selçuklu gibi Türk devletleriyle geniş bir alana yayılma imk n  bulan, ‘pay, hisse’ anlamındaki, Farsça kökenli *b c* (Köprülü 1983: 168); m l  bir terim olarak Türkistan hanlıklarına ait yarlıklarda da tanıklanmaktadır. Vergi, rüsum, harç; gümrük vergisi anlamlarındaki bu kelime, hanlık toprakları içerisindeki bezirg n ve tacirler tarafından şehirlerarası nakliyesi yapılan mal üzerinden 100’de 2 oranında tahsil edilen bir vergidir (Hunc  1384: 340). Şehir pazarlarında tahsil edilen resimler veya ticaret mallarından alınan vergileri ifade etmede kullanılan *b c* vergisini toplayan memurlar için Türk-İsl m devletlerinde *b c-h ah*, *b c-d r* gibi kelimeler kullanılırken Türkistan hanlarına ait belgelerde *b c-b n* kelimesinin kullanıldığı görülmektedir. XIV. yüzyılda Osmanlı maliyesinin umumiyetle vergi anlamında kullandığı bu ıstılah, Balkan Slavlarının dillerine de girmiştir (Köprülü 1983: 168). Soyurgal, tarhanlık veya tiy l belgesi verilen kimselerin muaf oldukları vergi adları sayılırken ticaretle uğraşan kimselerden alınan *tamġa* (HY-T1/016, HY-T2/20, Wood 2005: D/14, HiY-T1/15, HiY-T5/10) vergisi ile birlikte gümrük vergisi anlamında kullanıldığı tespit edilmiştir.

... her  araf-ge tic ret  c n barsalar ve kilseler m llarından  ihil-yek ve b c ve tamġa ve haz na ılıġ ve r h-d rl k ve  aravul-l k ve derv ze-b n-l k tip bir  abbe ve bir d n r  ama   k lmasunlar “...her (ne) tarafa ticaret için gitseler ve(ya) gelseler m llarından  ihil-yek, b c, tamġa (vergesiyle kendilerinden) haz na ılıġ, r h-d rl k, karavul-l k ve derv ze-b n-l k (hakkı) diye bir habbe (m l) ve bir dinar (para) beklentisi içerisinde olmasınlar.” (HY-T1/016), ... her  ar f-ge barıp kilseler b c ve tamġa ve  ihil-yek ve başpülü dip bir  abbe ve bir d n r  ama   ve teva ku   k lmasunlar “... her (ne) tarafa ticaret için gitseler ve(ya) gelseler b c, tamġa,  ihil-yek ve başpülü (vergesi) diye bir habbe (m l) ve bir dinar (para) beklentisi içerisinde olmasınlar.” (HiY-T2/20), ... her  arafge sevd   c n barsalar ve kilseler m llarından b c ve tamġa ve  ihil-yek ve r hd rl k ve haz na ılıġ tip hi  nimerse  ama   k lmasunlar “... her (ne) tarafa ticaret için gitseler ve(ya) gelseler b c, tamġa,  ihil-yek, r hd rl k ve haz na ılıġ (vergesi) diye asla bir Őey beklentisi içerisinde olmasınlar.” (Wood 2005: D/14).

barsb n sıyı: Vahşi hayvan terbiyecisi. (detaylı bilgi için bk.<bars+ ı, bars “leopard”, Clauson 1972: 368a; bars i “Hof-Jadgopardenwart” TMEN-II 686; Barutçu  z nder 2011: 37). Eskiden beri insanlar avlarda, kendi eğittikleri atmaca, doğan, kartal, şahin gibi yırtıcı kuşları (av kuşu) ve kaplan, köpek ve parsaları avlanmada kullanagelmişlerdir. Türk devletlerinde çok önemli bir vazife olan bu av işlerini düzenleyen avcı başılar veya pars lar devlet idaresinde vazifeliydiler. Nitekim av esnasında hükümdarın yanında yer alan pars ların İlhanlı, Akkoyunlu ve Tim rl lerde devleth ne veya devleth ne-i p diş h  olarak adlandırılan yönetim merkezinde kulluk ı sınıfının içerisinde görev yaptıkları (Erşahin 2002: 295) belirtilmektedir. Hanlık idaresindeki topraklarda bu işle ilgilenen kimseler için toplanan bir verginin adı olduğu düşünülmektedir.

... imdi bu yarlıġ-ı   l  mazm n ġa mu tali   ve  g h bolġa  yuġarı-da mezk r bolġan ve mas r aylanġan   ce-larını ini ve oġlan-ları bile tam m  ma  un t-ı sul t n  ve tekl f t-ı d v n -dın soy ve m steşn  bilip ehl-i  alem  alem-lerin ve barça  amel-d rlar  adem-lerin tarta tutsunlar

bîgâr ve haşar kazı ve kaçu atlanu ve tüşü birü ve alu buyurmasunlar ilçi ve yolçı bargıçı ve kilgüçi üyleriga tüşüp konalğa ve süysün gele ve qaraları-dın ulağ tilemesünler ve baş pülü ve kazan harcı ve tamğa ücre-si ve mîr-âb ve kütevül alımı ve qaravul ve taşkavul ve bars-bân sıyı dip bir habbe ve dâne tama^c kılmassunlar “...şimdi bu yüce yarlığın muhtevâsın(d)a(n) haberdar ve bilgili olduklarında yukarıda (adları) zikredilip yazılı olan hâceleri, küçük kardeş ve oğulları ile beraber her tür sultanlık maubları ile divanla ilgili yükümlülüklerden muaf ve müstesna (kimselerden olduklarını) bilip kalem ehli (mutasarrıflar, onlar üzerinden vergi) kalemlerini kaldırsın, bütün vergi tahsildârları (da) ayaklarını (onların arazilerinden) çeksinler. Onlara bîgâr, haşar, kazı, kaçu, atlanu, tüşü, birü ve alu (vergisi) buyurmasınlar. Elçi, yolcu, giden ve gelen(ler) evlerine (zorla) konuk olup konalğa ve süysün (vergisi) ile sürü ve hayvanlarından ulag (hayvanı) talep etmesinler. Başpulu, kazan harcı, tamğa ücreti, su emirliği hakkı, kütvel hakkı, karavul ve yol muhafızı (vergisi, bâcı) ve parsçı hakkı diye bir habbe (mal) ve bir dinar (para) beklentisi içerisinde olmasınlar.” (HY-T27/026).

başpülü: Türkçe baş (Gülesoy 2007: 118) ile Farsça pül (Gülensoy 1990: 1041) kelimesinin belirtisiz ad tamlaması şeklinde birleşmesinden teşekkül eden bu vergi; Türkistan hanlıklarında erişkin Müslüman erkeklerden alınmaktaydı. Büyük olasılıkla Çingizli ve onun ahfadı olan devletlerden öğrenilmiş olmalıdır. Genel olarak serâne, ser-şümâr, ser-i merd; Kafkasya’da ise “başmal, başpülü” adının verildiği bu tür vergiye Türkistan hanlıklarında tesadüf edilmektedir. Azerbaycan hanlıklarından Karabağ Hanlığında on beş yaşına giren bütün erkeklerden *başpülü* vergisinin alındığı; ancak bu verginin kişi başına ne kadar olduğunun belirtilmediği, bununla birlikte yerleşim yerlerinden toplu olarak tahsil edildiği, söz konusu yerleşim yerinden toplanan meblağın vergi mükelleflerinin sayısına bölünmesiyle bu miktarın 1 manat 20 gepik’i bulduğu belirtilmektedir (Elesgerova 2017: 12). Türkistan hanlığı belgelerinde bu verginin ekincilikle uğraşan kimselerden alınan *cerîb*, *cerîbâne*, *haşar*, *bîgâr*, *kazı* ve *kaçu* gibi vergilerle bir arada zikredilmesi söz konusu verginin ekincilikle uğraşan mükelleflerden tahsil edilen bir vergi türü olduğunu göstermektedir.

... *her yerde ikin ikseler cerîb ve cerîbâne haşar ve bîgâr kazı ve kaçu başpülü dip dağl kılmassunlar* “...her nerede ekin ekseler (onlara) cerîb, cerîbâne, haşar, bîgâr, kazı, kaçu, başpülü (vergisi) diye müdahale etmesinler.” (HY-T15/14), ... *her yirde ikin ikseler cerîb ü cerîbâne haşar u bîgâr kazı vü kaçu baş pülü ve kazan pulı dip dağl kılmassunlar* “... her nerede ekin ekseler (onlara) cerîb, cerîbâne, haşar, bîgâr, kazı, kaçu, başpülü ve kazan pülü (vergisi) diye müdahale etmesinler.” (HiY-T7/15).

bâzâr soragı: Farsça bâzâr ile Türkçe sorag kelimesinin belirtisiz ad tamlaması şeklinde birleşmesinden meydana gelmiş bir vergi türüdür. Farsça bir kelime olan *bâzâr* için sözlükte ‘çarşı, pazar; alışveriş’ (Kanar 2009: 2698) açıklamaları yer almaktadır. Alıcılarla satıcıların alışveriş için belli zamanlarda toplandıkları üstü açık kamu alanı olan pazar, ilerleyen süreçte şehrin bir plana göre düzenlenmiş geleneksel iş bölgesini veya caddesini/sokağını yahut bunun belirli bir meslek erbabınca işletilen dükkânlar kümesinin oluşturduğu kesimleri de ifade etmede kullanıldığı görülmektedir. *Sorağ* ise bir meselenin doğruluğunu, adalete uygun olup olmadığını anlamaya yönelik sorgu, soruşturma, araştırma, adalet (Clouston 1972: 848b; sorâğ, ‘Nachforschung’ TMEN-III 1231) anlamına gelen bir terimdir. Türkistan hanlıkları sahasında söz konusu vergi, şehir ve

kasaba hayatında bireysel işlemlerin, ticaretin ve haberleşmenin odak merkezleri olan pazar yerlerine getirilen ve alım satıma konu olan mallar üzerinden alınan vergiyi ifade etmek için kullanılan bir terim olarak karşımıza çıkmaktadır.

... bu kim mütevelli-i mezk r bir kesb ılsa-lar tarhan ıldı alg t ve salg t ve b z r soragı dip hi-vechedin dahl ılmasunlar tarhan ve merf ‘u’l-alem bils nler “...adı zikredilen bu müteveli bir iş yapsalar (onu bu konuda) tarhan kıldık. Algut, salg t ve b z r soragı (vergisi) diyerek hibir Őekilde müdahale etmesinler. (Onları) tarhan ve ( zerlerinden) vergi kalemleri kaldırılmış (kimselerden olduklarını) bilsinler.” (HY-T11/11).

b g r: Farsça bir kelime olup sözlük anlamı ‘bir kimseyi ücret ödemeksizin zorla çalıştırmak, istihdam etmektir’ (Steingass 1963: 223b). Terim olarak ise zorunlu hizmet, mecb r  iş yükü anlamlarına gelen bir tür vergidir. Bilhassa su kanallarının açılması, tarım için ağaçların kesimi ve bu bölgelerin tarıma elverişli duruma getirilmesi, saray ve devlet binalarının yapımında ihtiyaç duyulan iş gücünün temini için reyanın yerine getirmekle olduğu bir tür zorunlu hizmet vergisi. Söz konusu hizmetlerle işlere görevlendirilen halkın muaf tutulduğu vergilerden biri olan bu verginin, İran sahası Türk devletlerinden Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Safavilere ait belgelerde ise genellikle Őik r kelimesi ile birlikte Őik r u b g r (Kök 2020: 581), b g r u Őik r (Kök 2020: 530, 569, 611, 618, 627, 629, 849, 865), be-‘illet-i b g r u Őik r (Kök 2020: 997, 1323), bazen ise tek başına b g r (Kök 2020: 473, 706) Şeklinde tanıklandığı görülmektedir. Osmanlılarda reyanın beden gücüyle çalışarak ödedikleri angarya vergisine tek bul eder. B g r vergisinin, Türkistan hanlıklarına ait yarlıklarda genellikle haşar kelimesi ile birlikte kullanılmasına bakılırsa mecbur  iş ve hizmet y k ml l ğu anlamına karşılık geldiği anlaşılmaktadır.

... kerek kim bularnı dağı mezk r h ce-lar-dik b g r ve haşar alg t ve salg t ve  zge ma‘un t-ı sult n  ve teklif t-ı d v n -din soy ve m steşn  bilip ahad  ve aferide-i alar-a m d halet ve muz hamet tig rmes n “... gerek ki bunları da adı zikredilen h celer gibi, b g r, haşar, algut, salgut ve diğer sultanlık maunları ile divanla ilgili yükümlülüklerden muaf ve müstesna (kimselerden olduklarını) bilip kimse onlardan birine müdahale ve eziyette bulunmasın.” (HY-T67/35), ... her yerde ikin ikseler b g r   haşar ve azu ve au buyurmasunlar “...her nerede ekin ekseler (onlara) b g r, haşar, kazu ve au (y k ml l ğu) buyurmasınlar.” (HiY-T2/15), ... b rsb n ve keşti-b n ve orum l ve darv za-b n bir habbe ve bir d n r ama‘ ılmasunlar ve azu ve au b g r ve haşar buyurmasunlar “...parsçı, gemici, koruku ve kale kapısı muhafızı (onlardan) bir dinar (para) ve bir habbe (mal) beklentisi içerisinde olmasınlar. (Onlara) kazu, au, b g r ve haşar (vergisi) buyurmasınlar.” (Wood 2005: D/13).

bir  ve alu: Türkçe bir- (Clauson 1972: 354b-355a) ile al- (Clauson 1972: 124b) fiillerine fiillerden isimler türetmeye yarayan -U ekinin eklenmesiyle teşekkül etmiş bir tür vergi adıdır. Terim olarak hanlığın ihtiyaçları için alınan bir tür vergi (Asqarova 2015: 413) anlamına gelir. Eski Uygur sivil belgelerinde devletin ekili arazilerle dikili bağlardan ürün başına tahsil ettiği, bir çeşit ‘borç mükellefiyeti’ karşılığında, bir söz öbeği olarak kullanılan alım berim (Caferoğlu 1934: 26) vergisine benzemektedir. Özyetgin; alım teriminin Uygur sahasında özellikle ekin ekmek, darı ekmek gibi tohum saçılan -nadasa bırakılmış olsa bile- ve bağcılık yapılmak için kiralanan arazilerden tahakkuk edilen, dolayısıyla muhatabının bazen araziyi kiralayan veya kendisi kullanan

arazi sahibi, bazen de hem arazi sahibi, hem de kiracı gibi çiftçilik ve bağcılıkla uğraşan kişilerden meydana gelebildiği, söz konusu arazilerle ilgili düzenlenen belgelerde, *berim alım* teriminin genellikle *âkin tuşsa, urug başs-a* “ürün yetişse” gibi benzer formüllerden sonra gelmesinin hem *alım* hem de *berimin* elde edilen üründen tahsil edilen bir vergi olduğunu akla getirdiğini (2004: 56) belirtmektedir. Türkistan hanlıkları yarlıklarında *birü ve alu* şeklinde tanıklanan bu verginin, Uygur sivil belgelerindeki tarım arazisini icar edenle arazi sahibi tarafından tarladaki mahsulün hasatı yapıp ürünün satışından sonra vergi alan memurlarca tahsil edilen *berim alım*’a tekabül ettiği söylenebilir. Yani bu verginin mükelleflerin ödemekle yükümlü oldukları borcu (vergi borcu) ifade etmede kullanılan bir malî ıstılah olduğu anlaşılmaktadır.

... *bîgâr ve haşar atlanu ve tüşü birü ve alu buyurmasun-lar* “... (onlara) bîgâr, haşar, atlanu, tüşü, birü ve alu (vergisi) buyurmasınlar.” (HY-T21/025), ... *zekât ve ‘öşr birü ve alu atlanu ve tüşü bâbıda anıñ mařlaħatıǵa bakıp toy ve temâşada ‘izzetin be-cây kiltürsünler* “...zekât, öşür, birü ve alu ile atlanu ve tüşü (vergisi) hususunda onun (ağzından çıkan) maslahatına bakıp toy ve temaşada izzet(te bulunmanın gereğini) yerine getirsinler.” (HY-T22/9), ... *imdi bu yarlıǵ-ı ‘âlî mazmûnıǵa muıttalı’ ve âgâh bolǵaç yuǵarı-da mezkûr bolǵan ve maştur aylanǵan ħâce-larnı ini ve oǵlan-ları bile tamâmî ma ‘unât-ı sulţânî ve teklifât-ı dîvânî-dın soy ve müsteşnâ bilip ehl-i kalem kalem-lerin ve barça ‘amel-dârlar kadem-lerin tarta tutsunlar bîgâr ve haşar kazu ve kaçu atlanu ve tüşü birü ve alu buyurmasunlar ilçi ve yolçı barguçı ve kilgüçi üyleriǵa tüşüp konalǵa ve süysün gele ve karaları-dın ulaǵ tilemesünler ve baş pûlı ve kazan ħarcı ve tamǵa ücre-si ve mîr-âb ve kütevül alımı ve karavul ve taşkavul ve bars-bân sıyı dip bir ħabbe ve dâne řama ‘ kılmasunlar* “... şimdi bu yüce yarlıǵın muhtevasın(d)a(n) haberdar ve bilgili olduklarında yukarıda adları zikredilip yazılı olan hâceleri, küçük kardeş ve oğulları ile her türlü sultanlık maunları ve divanla ilgili yükümlülüklerden muaf ve müstesna (kimseler olduklarını) bilip kalem ehli (mutasarıflar, onlar üzerinden vergi) kalemlerini kaldırsın, bütün vergi tahsildârları (da) ayaklarını (onların arazilerinden) çeksınler. (Onlara) bîgâr, haşar, kazu, kaçu, atlanu, tüşü, birü ve alu (vergisi) buyurmasınlar. Elçi, yolcu, giden ve gelen(ler) evlerine (zorla) konuk olup konalǵa ve süysün (vergisi) ile sürü ve hayvanlarından *ulag* (hayvanı) talep etmesınler. Bařpûlu, kazan harcı, tamǵa ücreti, su emirliği hakkı, kütvel alımı, karavul ve yol muhafızı (vergisi, bâcı) ve parsçı hakkı diye bir ħabbe (mal) ve bir dinar (para) beklentisi içerisinde olmasınlar.” (HY-T27/026).

cerîb, cerîbâne: Kökeni Arapça olan bu kelime hem on bin metrekairelik bir alanı, hem de 216 litrelik bir hacim birimini ifade etmek için kullanılır (Devellioğlu 1990: 166). Türkistan yarlıklarında ise arazi ölçü birimi ve buna dayalı alınan bir tür vergiyi ifade etmek için kullanılan bir malî ıstılah olduğu görülmektedir. Steingass, *cerîbâne*’yi ölçüm suçlamalarına karşı koymak için uygulanan bir vergi olarak tanımlamaktadır (1963: 361). Lambton, *cerîbânenin* bir vergi türü olduğunu ve arazinin ölçülmesiyle hesaplandığı bilgisini aktarmaktadır (1953: 430). Hive Hanlığı’na ait tarhanlık yarlıklarından hareketle ekin ekilen arazilerle meyve yetiştirilen bağ ve bahçelerden alınan bir vergi türü olduğu anlaşılan *cerîb* ve *cerîbânenin*, Safavîler dönemine ait belgelerdeki *resmü’t-taħrîf ve’l-meşâfe* “mesâfe ve taħrîf rüsûmu” terimlerine tekâbul etmesi mümkündür.

... *her yerde ikin ikse cerîb ve cerîbâne haşar ve bîgâr kazu ve kaçu buyurup yipek[leridin mal] almasun-lar* “...her nerede ekin ekse (ona) *cerîb, cerîbâne, haşar, bîgâr, kazu ve kaçu* (vergi ve

yükümlülükleri) buyurup ipeklerinden m l (vergisini) almasınlar.” (HY-T3/010), ... *her yerde ikin ikseler cer b   cer b ne tilemesünler* “...her nerede ekin ekseler (onlardan) cer b ve cer b ne (vergisini) dilemesinler.” (HiY-T1/14), ... *her yerde ikin ikse cer b ve cer b ne haşar ve b g r kaçu ve kaçu buyurmasınlar* “...her nerede ekin ekse (ondan) cer b, cer b ne, haşar, b g r, kaçu ve kaçu (vergi ve y k ml l g ) buyurmasınlar.” (HY-T5/011).

 emen: Belgelerde  er  kelimesiyle birlikte kullanılan, Farsça bu terim; hayvanların otlaklarda otlaması karşılığında sürü sahiplerinden tahsil edilen bir tür mera kullanım vergisidir. Orta ve yeni zaman Türk devletlerindeki *resm-i mera *, *resm-i yaylak*, *resm-i kışlak*, *resm-i ağıl* gibi vergilere tek b l eder. Hem Müslüman, hem de gayr  Müslim hayvan sahipleriyle g ebelerden alınan, yukarıdaki vergilerden biri olan *mer   *; Tim rl lerde *mev ş  ve mer   * ve *kuşur ve s yir   -v c h* (Kök 2020: 431), Akkoyunlularla Afşarlarda ise *mev ş  ve mer   * (Kök 2020: 530, 1543) şeklinde, hayvan sahiplerinden alınan bir tür vergi olarak tanıklanmaktadır. Türkistan hanlıklarına ait belgelerde * er * kelimesiyle birlikte kullanılan bu verginin, hayvan sahiplerinden yaylak, kışlak, mera ve otlak gibi yerlerde küçük ve büyük baş hayvanlarını otlatma bedeli olarak alındığı anlaşılmaktadır.

... *imdi bu yarlıg-ı  al  maźm n ga  g h bolga meźk r sek(k)iz kiři-ni evl dı bile algut ve salgut kařu ve kaçu b g r ve haşar  er  ve  emen munlarğa oħřař ma  un t-ı sult n  ve teklif t-ı d v n din soy ve m steşn  anlap  alem ehli  alemlerin ve barça  ameld rlar  ademlerin tarta tursunlar* “... şimdi yarlıg-ı  al (nin) içeriğinden haberdar olduklarında adı zikredilen sekiz kişiyi evlatlarıyla birlikte algut, salgut, kaçu, b g r, haşar,  er  ve  emen (vergisini ve yükümlülükleri ile) bunlara benzer sultanlık maunlarıyla divanla ilgili yükümlülüklerden muaf ve müstesna (olduklarını) anlayıp kalem ehli (mutasarrıflar, onlar üzerinden vergi) kalemlerini kaldırsın, bütün vergi tahsild rları (da) ayaklarını (onların arazilerinden) eksinler.” (HY-T64/010).

 er : Belgelerde * emen* kelimesiyle birlikte kullanılan bu mal  terim, mera ve otlaklardan alınan vergi anlamında kullanılmıştır. İstilahın  emen kelimesiyle birlikte kullanımından hareketle kökeninin Farsçadaki * er den* ‘otlamak’ (Steingass 1963: 392a) mastarı olabileceğı düşünülmektedir. Türkistan hanlıklarında hayvancılıkla uğraşan reaya, hana kullandıkları kışlak, mera, otlak ve yaylaklar için mera vergisini ödüyorlardı.

... *algut ve salgut kaçu ve kaçu b g r ve haşar  er  ve  emen bel  ve bid  at ve munlarğa oħřař ma  un tların soy ve m steşn  anlap  alem ehli < alem>lerin ve barça  ameld rlar  ademlerin tarta tursunlar* “...algut, salgut, kaçu, b g r, haşar,  er ,  emen, bel  ve bid  at (vergisini ve yükümlülükleri ile) bunlara benzer ma şunlardan muaf ve müstesna (olduklarını) anlayıp kalem ehli (mutasarrıflar, onlar üzerinden vergi) kalemlerini kaldırsın, bütün vergi tahsild rları (da) ayaklarını (onların arazilerinden) eksinler.” (HY-T85/014).

 ihil-yek: ‘Kırık’ anlamına gelen, Farsça * ihil* (Devellioğlu 1990: 190) ile yine kendisi gibi, Farsça bir kelime olan ve ‘bir’ anlamına gelen *yek* (Devellioğlu 1990: 1392) kelimelerinin bir araya gelmesinden teşekkül etmiş bir kelimedir. Gelirin kırıkta biri değerinde alınan bir tür vergi olup bu vergiyi tahsil eden görevlilere ise  ihil-yeki adı verildiğı belgelerden anlaşılmaktadır. Türkistan hanlıklarına ait belgelerde bu verginin ticaret için bir yerden başka bir yere giden kimselerden ... *her yerge sevd  için barsa ve kilse biy ve  aravul ve  ihil-yeki ve darv zab n ve kütvel b c ve*

tamga tip bir habbe ve bir d n r almasunlar “...her nereye ticaret için gitse ve gelse biy, karavul, ihil-yeki, kale muhafızları ve kütvel (ondan) b c ve tamga (gibi gümrük vergisi) bahanesiyle bir habbe (m l) ve(ya) bir dinar (para) almasınlar.” (HiY-T5/10) alınan bir tür vergi olduğu anlaşılmaktadır.

... *her taraf-ge barıp kilse-ler b c ve tamga ve ihil-yek ve başp li dip bir habbe ve bir d n r tama’ ve tevaķķu’ kılmasun-lar* “...her ne tarafa (ticaret için) gitseler ve(ya) gelseler b c, tamga, ihil-yek ve başp li (vergisine veya hakkı) diye bir habbe (m l) ve bir dinar (para)  midi ve beklentisi içerisinde olmasınlar.” (HY-T02/020).

d d u rev n t: Bir tür mal  istilah olan bu terim; Farsçadaki *d d* ‘duman’ (Kanar 2013:733b) ve *rev n* ‘can’ (Kanar 2013: 791b) kelimelerinden teşekkül etmiştir. Eski Uygur Türkçesi metinlerinde, Uygurların Kıtayların t biyeti altında yaşadıkları zamandan kalma, her evden evde yaşayan kişilerin sayısına göre alınan ve yaygın kullanılan bir tür hane vergisi olan ve anlam genişlemesi yoluyla duman→baca→hane, ev→hane bir tür mal  istilah olan tütün vergisine ( zyetgin 2004: 112-120) tekabül eden *d d u rev n t*, Safaviler döneminde raiyyetten alınan *h ne-ş m r* yani hane halkı vergisine karşılık geldiği söylenebilir. Wood; *d d u rev n t* vergisini tütün, hane halkı anlamlarındaki biri *d d*, diğeri ise haberci veya bu görevdeki bir memurun seyahati, yolculuğu münasebetiyle halktan talep edilen iki ayrı vergi olarak düşünmüştür (2005: 49). Ancak Türkistan Hanlıkları Yazışmalarının Dil ve  sl p İncelenmesi adlı yüksek lisans tezinin Terimler Dizini bölümünde Asqarova’nın bu vergiyi bir arada alması onun da bizim gibi, bu vergiyi tek bir vergi olarak değerlendirdiğini göstermektedir (2015: 414). Bu verginin Türkistan hanlıklarında her haneden evde yaşayan kişilerin sayısına göre alınan *ser-i merd* mal  istilahıyla bir arada kullanıldığı görülmektedir.

... *huřuřan hařar ve biė r kažu ve kau ve külli ‘ mal t ve alė t-ı p dř hi ve d v ni ve d d u rev n t ve ser-i merd ve kazan harcı ve pilec t tip dahil kılmasunlar* “...özellikle hařar, biė r, kažu, kau, padiřahlık ve divanla ilgili her tür vergi ve maunlardan, hane vergisi, ser-i merd, kazan harcı ve pilec t (vergisine ve yükümlülükleri) diyerek (onlara) müdahale etmesinler.” (HY-T9/011).

harç-har c-har c t: Arapça *harç* ‘masraf, harcama, gider; toprak vergisi’. Haraç kelimesi bir taraftan vergiyi veya devlet gelirlerini ifade etmesi bakımından genel, diğer taraftan tüccarlardan alınan nakd  veya ayn  ticaret vergisini ifade etmesi yönünden özel bir anlama sahiptir. Altınordu Hanlığında *harç-har c* terimi; *akin harcı, kap harcı, sala harcı, tütün harcı* gibi çeşitli vergi isimleri ile bir arada, Kazan ve Kırım sahasına ait yarlıklarda ise *harç-har c-har c t* adı ile sıklıkla geçtiği görülmektedir ( zyetgin 2004: 93). Türkistan sahası yarlıklarında *harç-har c-har c t* terimlerinin, *kazan harcı, m l-ı deh-d  harç* ‘vergi, pazar resmi, baş vergisi, seyahat eden devlet yetkililerine yemek sağlama vergisi; onda iki m l vergisi’ örneklerinde g r ld ğu gibi çeşitli türlerinin olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte incelemeye esas alınan yarlıklarda söz konusu verginin genellikle pazar ve (transit) yollardaki tüccarlardan alınan bir çeşit gümrük vergisi olan *b c* ile birlikte anıldığı görülmüştür. Ayrıca bu vergileri toplayan hanlık memurları için ise *harç-b n* adı verildiği tespit edilmiştir.

... *bul c nib kağ mdin beri ya’ni İrdene Han Baba M n r ve yine Nar Bota Han atamız hanı birlen ařn lıķ r ye-sin ber-p  tutup ilçi kağnatıp isenlik soraşıp yol açıp sevd -ger barıp kilip b c*

har c h t dın alġan ol  şn liġ birle yaġsı yosun alarga  alġan "...taraf(ımız) geçmişten beri yani İrdene Han Baba Münir ve Nar Bota Han babamız hanla birlikte aşinalık kaidesini ayakta tutmak için elçi g ndertip h l hatır sorma (kaide ve merasimlerini yerine getirip diplomatik temaslara) yol açıp, tacirler gidip gelip b c har c (vergisi ödeyip)  in'den aldığı bu tanışıklık ile güzel t re onlara kalmış." (HoBR-T1/09).

haşar: Soyurgal veya tarhanlık yarlıġının verildiġi kimsenin muaf tutulduġu vergi ve yükümlülükler arasında geçen, Arapça (Steingass 1963: 420b) bir vergi adıdır. Kaynaklarda  zellikle Moġolların idareleri altındaki milis g clerle düzensiz birlikleri ifade etmek için kullanılsa da incelemeye esas alınan Türkistan yarlıklarında kamuyu ilgilendiren iş ve meselelerde bölge halkından saġlanan toplumsal yardım anlamına gelen iş y k ml l ġi; yani beden hizmeti gücü vergisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla bir bölgede yaşayan yerli nüfus arasındaki aynı veya komşu k ylerdekilerin bina yapımı, sulama kanallarının açılması kamu yararını ilgilendiren işlerde zorunlu olarak çalıştırılmasıdır (Wood 2005: 44). İncelenen belgelerde genellikle *b ġ r* kelimesi ile birlikte kullanıldıġı, mükelleflerden mecbur  iş ve hizmet y k ml l ġi olarak tahsil edildiġi görülmektedir.

... *mast r bolġan on altı nefer h dim-larnı evl d ve ahf dları bile ba nen ba de ba n  arnen ba de  arn  zleri-niņ el- n suk net kılıp oltuġan ata-yı va an ve ar z -leride salg t ve alġut b ġ r ve haşar ve munlarġa oġsař ma un t-ı sult n  ve teklif t-ı d v n din tarġan ve merf  l- kalem kılıp niş n-ı hum y n-ı  alif n soyurgal kıldıġ* "... (adları) yazılı on altı h dimi evlat ve ahfatları ile nesilden nesile kuşaktan kuřaġa kendilerinin h l  isk n edip ik met ettikleri baba vatani ve arazilerinde salgut, alġut, b ġ r, haşar (vergisi ve y k ml l ġi) ile bunlara benzer sultanlık maunlarıyla ve divanla ilgili yükümlülüklerden tarhan kılıp ( zerlerinden) vergi kalemlerini kaldırarak şan ve şerefi büyük olan nişan(ımızla kendilerini) soyurgal kıldık." (HY-T91/022), ... *her yerde ikin iksele cerib   cerib ne haşar u b ġ r  azu ve  a u buyurmasunlar* "... her nerede ekin ekseler cerib ve cerib ne haşar ve b ġ r kazu ve  a u (vergisi) buyurmasınlar." (HiY-T5/9), ... *h l  n z be-hem ndest r d niste hi   fer de ez-hi  vech mine'l-v c h  uş şen ez-vech-i haşar u b ġ r ve  azu v   a u ve küll-i  amal t v  alġ t-ı p diş h  v  d v n  ve d d u rev n t ve ser-i merd ve  azan harcı ve pilec t ve m l-ı ibrişim ve ġayruhu g y n mud halet nen m yend* "...şimdi de aynı dest r üzere olduġunu bilip hiç kimse ne suretle olursa olsun özellikle haşar, b ġ r, kazu,  a u, divan ve sultanlıkla ilgili her türlü hizmet y k ml l ġi, vergi ve maunlardan, hane vergisinden, ser-i merd, kazan harcı, pilec t ve ibrişim vergisi ve buna benzer (vergi ve yükümlülüklerden ötürü onlara) müdahale etmesinler." (Wood 2005: C/9).

h zina ılıġ: İncelenen belgelerden hareketle bir yerden başka bir yere gidip gelen tüccarlardan hanlık hazinezine aktarılmak için alınan bir vergi türü olduġu anlaşılmaktadır. Devletin altın ve paralarının saklandıġı yer, kasa, mal sandığı anlamlarına gelen, Arapçadaki *h z ne* kelimesine ilk önce Türkçe mansıp, hüner ve meslek adları türetmeye yarayan + i eki getirilerek 'kıymetli evani, eşya ve emvalin konulduġu yeri idare ve muhafazaya memur olanlar hakkında kullanılan *h z ne i* ad gövdesi türetilmiş (Barutçu  z nder 2011: 34), daha sonra ise bu gövdeye bir işi yapan kişiye gösteren adların üzerine gelerek meslek adları türeten +lıġ eki eklenerek bu mal  ıstılah teşekkül etmiştir. Uygur Kaġanlıġında toplanan vergileri teslim eden ya da halktan vergileri doġrudan toplayan devlet haznedarı anlamındaki aġı ı (Caferoġlu 1934: 21), Kırım ve Kazan

hanlıkları yarlıklarındaki hazır ( zyetgin 1996: 215) kelimelerine tekabül etmektedir. Türkistan hanlıklarına ait yarlıklarda bu verginin, hanlık topraklarında ticaretle uğraşan veya hanlık topraklarını transit olarak kullanan kimselerden hanlık hazinesine aktarılmak için tahsil edilen bir tür vergi olduğu düşünülmektedir.

... her  araf-ge tic ret için barsalar ve kilseler m l-larından  ihil yek ve b c ve tamęa ve haz na ılığ ve r h-d rlık ve  aravullık ve derv zeb nlik tipbir habbe ve bir d n r tama    lmasunlar “...her (ne) tarafa ticaret için gitseler ve(ya) gelseler m llarından  ihil-yek, b c, tamęa (vergisıyla kendilerinden) haz na ılık, r h-d rlık, karavul-lık ve derv ze-b n-lık (hakkı) diye bir habbe (m l) ve bir dinar (para) beklentisi içerisinde olmasınlar.” (HY-T1/16), ... her  arafge sevd ga barsa ve kilseler  ihil-yek ve b c ve tamęa ve r h-d rlık ve haz na- ı-lık tip hi  nimerse tama    lmasunlar “...her (ne) tarafa ticaret için gitseler ve(ya) gelseler (m llarından)  ihil-yek, b c, tamęa, r h-d rlık ve haz na ılık (vergisı ya da hakkı) diye hi bir beklenti içerisinde olmasınlar.” (HY-T4/12).

 a u: ‘kaçmak’ anlamındaki  a - fiiline (Clouston 1972: 589b) fiilden isim türetme eki -U’nun getirilmesinden meydana gelmiştir. Hanlığın emriyle hanlık toprakları üzerindeki barajlarının açılma, su sızdırma ve tamiri işlerinde bedenen çalışılarak ödenen bir tür vergidir. Yazların kurak geçtiği, geçimin ekincilik ve hayvacılıkla sağlandığı Türkistan hanlıklarında sulama önemli bir sorundu. Bu sorunun üstesinden gelmek toplumsal bir sorumluluktur. Bunun için bölge halkı, kurak geçen sonbahar ve kiş mevsiminin ardından baraj, bend ve kanallardaki çatlakları kapatmak, onarmak ve temizlemek için ilkbaharda on iki gün boyunca bu işler için seferber edilirdi. Ancak sulama kanalları topraktan olduğu için zamanla   p, dal, ot, taş, toprak ve yaprakla dolabilmekte, insanlar veya hayvanlar tarafından zarara uğrayabilmekteydi. Dolayısıyla aynı işlemin aynı yıl içerisinde tekerrürü kuvvetle muhtemeldi (Wood 2005: 43). Tarımsal sulama ile sulu tarımdan elde edilen ürünlerden alınan verginin, ekonomisinde önemli bir yer tuttuğu Türkistan hanlıklarında bir tür hizmet yükümlülüğü olan  a unun genellikle  azu terimi ile birlikte kullanıldığı tespit edilmiştir.

... huşuşen haşar ve b ğ r  azu ve  a u ve külli  amal t ve alg t-ı p dş hi ve d v ni ve d d u rev n t ve ser-i merd ve  azan  arcı ve pilec t dahl  lmasunlar “... (onlara)  zellikle haşar, b ğ r, kazu,  a u, hanlık ve divanla ilgili her tür vergi ve yükümlülüklerle, hane vergisi, ser-i merd, kazan  arcı ve pilec t (vergisı) diyerek müdahale etmesinler.” (HY-T12/11), ... imdi bu yarlığ-ı  li mazm niğa  ę h bolęa  m ş r nileyh  ac -nı evl di bile ba nen ba  de ba n  arnen ba  de  arn barça ma  un tdın tarhan ve merf   l- kalem bilip  azu ve  a u alg t ve salg t b ğ r ve haşardın soy ve m stesn  aňlap  alem ehli  alemlerin barça  amed rlar  adem-lerin tarta tursunlar “...şimdi bu yarlığ-ı  li’nin içeriğine v kıf olduklarında m ş r nileyh hacıyı evlatlarıyla beraber nesilden nesile kuşaktan kuşağa bütün maunlardan tarhan ve ( zerlerindeki) vergi kalemleri kaldırmış (kimselerden) bilip kazu,  a u, algut, salgut, b ğ r ve haşar (vergisı ve yükümlülüklerin)den muaf ve müstesna (olduklarını) anlayıp kalem ehli (mutasarrıflar onlar üzerinden vergi) kalemlerini (kaldırınlar), bütün vergi tahsild rları (da) ayaklarını (onların arazilerinden)  eksinler.” (HiY-T8/9).

 azan  arcı- azan p li: ‘Bakırdan mam l, yemek pişirilen büyük tencere’ (TMEN-III 1390) anlamındaki  azan ile vergi anlamındaki  arc kelimesinin, belirtisiz ad tamlamaı şeklinde

birleşmesiyle teşekkül etmiş bir vergi adıdır. Wood, bu verginin büyük olasılıkla seyahat eden hanlık memurlarına yemek sağlama yükümlülüğünü ifade etmede kullanıldığı bilgisini verir (2005: 49). Türkistan hanlıkları belgelerinde *ķazan ĥarcı* (HY-T81/031) ve *ķazan p lı* (HY-T15/14) şeklinde tanıklanan bu vergi, seyahat eden hanlık memurlarıyla * yende ve revende* adı altında, ülkeye başka memleketlerden eliler ve diplomatik heyet geldiğinde onların ağırlanması ve erzak ihtiyaçlarının sağlanması amacıyla mükelleflerden mal veya nakit olarak tahsil edilebildiği anlaşılmaktadır.

... *baş f lı ve ķazan ĥarcı ve tamęa ecre-si ve m r- b alımı ve kütvel alımı ve ķaravul ve tařķavul ve bars-b n sıyı dip bir ĥabbe ve d ne
ama
 kılmasunlar* "... (onlardan) baş f lı, kazan harcı, tamęa  creti, m r- b hakkı, kütvel hakkı, karavul hakkı, tařķavul hakkı ve bars-b n sıyı (vergisi) diye bir habbe ve(ya) tane (m l) beklentisi içerisinde olmasınlar." (HY-T81/031), ... *baş p lı ve ķazan ĥarcı ve tamęa ucrası ve m r- b ve kütevül alımı ve ķaravul ve tařķavul ve b rsb n sıyı dip bir ĥabbe ve d ne
ama
 kılmasunlar* "... (onlardan) baş p lı, kazan harcı, tamęa  creti, m r- b (hakkı), kütvel hakkı, karavul hakkı, tařķavul hakkı ve bars-b n sıyı (vergisi) diye bir habbe ve(ya) tane (m l) beklentisi içerisinde olmasınlar." (HiY-T8/25), ... *ĥuřuřan ĥařar ve b ğ r ķazu ve ķau ve külli
amal t ve alg t-ı p dş h  ve d v n  ve d d u rev n t ve ser-i merd ve ķazan ĥarcı ve pilec t tip daĥl kılmasunlar* "... Özellikle ĥařar, b ğ r, kazu, kau, padişahlık ve divanla ilgili her tür vergi ve maunlardan, hane vergisi, ser-i merd, kazan harcı ve pilec t (vergisi ve yükümlülükleri) diyerek (onlara) müdahale etmesinler." (Wood 2005: F/11), ... *imdi bu ĥ km-i hum y n mazm n -ęa mu
tali
 bolęa ehl-i ķalem ķalemlerin külli
amel d r ķademlerin tarta tutsunlar her yerde ikin iksele cerib ve cerib ne ĥařar ve b ğ r ķazu ve ķau baş p lı ve ķazan p lı dip daĥl kılmasunlar* "... şimdi bu ĥ km-i hum y n(un) içeriğine v kif olduklarında kalem ehli (mutasarrıflar onlar üzerinden vergi) kalemlerini (kaldırsınlar), bütün vergi tahsild rları (da) ayaklarını (onların arazilerinden) eksinler. Her nerede ekin ekseler cerib, cerib ne, ĥařar, b ğ r, kazu, kau, baş p lı ve kazan p lı (vergisi ve yükümlülüğü) diyerek (onlara) müdahale etmesinler." (HY-T15/14).

ķazu: ‘kazımak’ anlamındaki <*ķaz-ı*- fiiline (Clauson 1972: 680b) fiilden isim türetme eki -*U*’nun getirilmesinden meydana gelmiştir. Hanlığın emriyle tarım arazilerinin sulanmasında kullanılan sulama kanallarının açılması, temizlenmesi ve bakımı işlerinde çalışılarak hizmet yükümlülüğü olarak ödenen bir tür vergi. Muhtemelen sulama kanalı açılması veya temizlenmesi, bend kurulması ya da baraj inşası gibi durumlarda bölge halkının sırayla çalışması için kullanılan bir beden yükümlülüğü hizmetidir (Wood 2005: 43). Tarımsal sulama ile sulu tarımdan elde edilen ürünlerden alınan verginin, ekonomisinde önemli bir yer tuttuğu Türkistan hanlıklarında bir tür hizmet vergisi olan *ķazu*’nun genellikle *ķau* terimi ile birlikte kullanıldığı ve bir tür hizmet yükümlülüğü olduğu tespit edilmiştir.

... *bu yarlığ-ı
al  mazm n ğa  ğ h bolęa muş runileyh ĥ c ni evl dı bile başnen ba
 de başn ķarnen ba
 de ķarn barça ma
 un td n tarĥan ve merf 
 u’l-ķalem bilip ķazu ve ķau alg t ve salg t b ğ r ve ĥařard n soy ve m steşn  ağlap ķalem ehli ķalemlerin ve barça
 amel-d rlar ķademlerin tarta tutsunlar* "... şimdi bu yarlığ-ı
al ”nin içeriğine v kif olduklarında m ş r nileyh hacıyı evlatlarıyla beraber nesilden nesile kuşaktan kuşağa her tür maunlardan tarhan ve ( zerlerindeki) vergi kalemleri kaldırılmış (kimselerden) bilip kazu, kau, algut, salgut, b ğ r ve ĥařar (vergisiyle yükümlülüklerin)den muaf ve müstesna (kimseler olduklarını) anlayıp kalem ehli (mutasarrıflar

onlar üzerinden vergi) kalemlerini (kaldırınsınlar), bütün vergi tahsildârları (da) ayaklarını (onların arazilerinden) çeksınler.” (HY-T39/09), ... *kazu vü kaçu ve haşar ü bîgâr buyurmasınlar* “ ... kazu, kaçu, haşar ve bîgâr (hizmet yükümlülüğü) buyurmasınlar.” (HiY-T1/16), ... *kazu ve kaçu haşar ve bîgâr buyurmasınlar* “... kazu, kaçu, haşar ve bîgâr (hizmet yükümlülüğü) buyurmasınlar.” (Wood 2005: A/11).

konalğa: Eskiden vatandaşların kendi evlerinde yolcuları, ordu mensuplarını, emir ve memurlarla elçi ve diplomatik heyetleri yanlarındaki maiyetleriyle beraber barındırma, misafir etme ve ağırlama anlamında kullanılan bir tür iş ve hizmet yükümlülüğü. (detaylı bilgi için bk. qōnālqa TMEN-I 292). Türkistan sahasında, hanların emirleri altındaki vazifelilerin konaklama ihtiyacının karşılanması için halka yüklenen bir yükümlülük olduğu anlaşılmaktadır. Altınordu sahası yarlıklarında söz öbeği şeklinde geçen ve bir tür ‘*avārızāt* yükümlülüğü olan *konak tüşün-tüşül* (Özyetgin 2004: 132) terimlerine tekabül eder. Yarlıklarda, yarlık sahibinin muaf, müsellemler, müstesnâ ve tarhan olduğu belirtilen vergiler arasında geçmektedir. Hanlığın vazifeli memurlarının, mükelleflerin evlerine (zorla) misafir olup konaklayacak yer ile yiyecek içecek (erzak) talep etmesi anlamına gelen *üyleriğa tüşüp konalğa ve süysün tilemesünler* ifadeleri ile birlikte kullanılması Altınordu sahasındaki kullanımının izleri olarak düşünülebilir.

... *ilçi ve yolçı barguçı ve kilgüçi üyleriğa tüşüp konalğa ve süysün gele ve qaraları-dın ulag tilemesünler* “...elçi, yolcu, giden ve gelenler evlerine (zorla) konuk olup konalğa ve süysün (vergisı) ile sürü ve hayvanlarından ulag (hayvanı) talep etmesınler.” (HY-T27/025), ... *ilçi ve yolçı barguçı ve kilgüçi üyleriğe tüşüp konalğa ve süysün tilemesünler* “...elçi, yolcu, giden ve gelenler evlerine (zorla) konuk olup konalğa ve süysün (vergisı) ile sürü ve hayvanlarından ulag (hayvanı) talep etmesınler.” (HiY-T1/16), ... *ilçi ve yolçı barguçı ve kilgüçi ve tavaçı üyleriğe tüşüp konalğa ve süysün tilemesünler* “...elçi, yolcu, giden ve gelen ve tavacı(lar) evlerine (zorla) konuk olup konalğa ve süysün (vergisı) talep etmesınler.” (HiY-T2/18), ... *ilçi ve yolçı barguçı ve kilgüçi üyleriğa tüşüp konalğa ve süysün gele ve qaraları-dın ulag tilemesünler* “...elçi, yolcu, giden ve gelen(ler) evlerine (zorla) konuk olup konalğa ve süysün (vergisı) ile sürü ve hayvanlarından ulag (hayvanı) talep etmesınler.” (HiY-T8/25).

kömek pül: ‘yardım, meded’ anlamındaki, Türkçe kömek kelimesi ile en küçük bakır para birimi anlamındaki, Farsça *pül* kelimelerinin belirtisiz ad tamlaması şeklinde birleşmesiyle teşekkül etmiş bir malî ıstılahtır. <Türkçe kömek [<*kö-mek] Eski Türkçede ne *kö- fiiline de kömek biçimi tanıklanmıştır. Çağatayca: kömek “Hülfe, Unterstutzung; aide, appui” (Vámbéry 1867: 331) “aide, auxiliaire” (Courteille 1870: 476) kömek “yardım, imdad” bir de bk. kömemek “kapunun ard tarafı”? (Kúnos 1902: 136 ve 141) kömek, gümek (Clouston 1960: 309v 5 ve 8). Hem Kúnos, hem de Clouston kelimenin ilk hecesini /ü/ yerine /ö/ ile okumalıydı diye düşünüyoruz; ayrıca *kömemek* “kapunun ard tarafı” biçimini de oldukça ilginç bulduğumuzu ekleyelim. kömek “ense; himmet, inayet, muavenet” (Kaçalın 2011: 967). Kaçalın, haklı olarak bu kelimeyi Eski Türkçe köt “backside, buttocks” (Clouston 1972: 700b) > GT göt “alt taraf, dip; kaba et, kıç, popo” (Türkçe Sözlük 2011: 975a) ile karşılaştırmıştır.

Kelime, muhtemelen Azerbaycan Türkçesi kanalıyla Farsçaya da geçmiştir [kumak “Acorps of auxiliaries”, kumakī “Auxiliary” (Steingass 1963: 1050b)]. Doerfer’e göre ise kelime, Farsça

 zerinden Hintçe ve bazı Kafkas dillerine de ge miŒtir (TMEN-III 1645). Türkistan hanlıklarına ait belgelerden hanlıklarda vazifeli m l zımların mükelleflerden nakd  olarak tahsil ve talep ettikleri bir vergi olduğu anlaŒılmaktadır. Bununla beraber, söz konusu verginin geçtiği belgelerde tesadüf edilen *iŒ ve k  * ikilemesi de Türk dilinin en eski yazılı belgelerinden baŒlayarak tarih  ve  aĐdaŒ Türk dili alanında her zaman tanıklanıp terim olarak ise Uygur sivil belgelerinde ‘bir tür iŒ ve hizmet yükümlülüğü’ ( zyetgin 2004: 130) için kullanılagelmiŒtir. İkileme ve terim olarak kullanılan bu kelimenin Türkistan hanlıklarına ait belgelerde tanıklanması, Türk vergi geleneğinin devamlılığını göstermesi açısından önemlidir.

... *iŒ ve k   üstige y r y turĐan m l zım-lar kömek p lı ve munlarĐa oĐŒaŒ bel  ve bid’at-dın tarĐan ve merf ’u’l- kalem bilip zarar ve zahmet yitk rmes n-ler* “... iŒ ve g   (hizmet yükümlülüğü)  zerinde duran m l zımlar kömek p lı ve bunlara benzer bela ve bid’attan tarhan olduğunu ve ( zerinden) vergi kalemi kaldırılmıŒ kimselerden bilip zarar ve zahmete uğratmasınlar.” (HY-T27/026), ... *iŒ ve k    stide y r y turĐan m l zımlar kömek f lı ve munlarĐa oĐŒaŒ bel  ve bid’at-dın tarĐan ve merf ’u’l- kalem bilip zarar ve zahmet yitk rmes nler* “... iŒ ve g   (hizmet yükümlülüğü)  zerinde duran m l zımlar kömek p lı ve bunlara benzer bela ve bid’attan tarhan olduğunu ve ( zerinden) vergi kalemi kaldırılmıŒ kimselerden bilip zarar ve zahmete uğratmasınlar.” (HY-T81/032), ... *iŒ ve k   üstige y r y turĐan m l zım-lar kömek p lı ve munlarĐa oĐŒaŒ bel  ve bid’at-dın tarĐan ve merf ’u’l- kalem bilip zarar u zahmet yitk rmes n-ler* “... iŒ ve g   (hizmet yükümlülüğü)  zerinde duran m l zımlar kömek p lı ve bunlara benzer bela ve bid’attan tarhan olduğunu ve ( zerinden) vergi kalemi kaldırılmıŒ kimselerden bilip zarar ve zahmete uğratmasınlar.” (HiY-T8/26).

kütvel alımı: Kökeninin Hintçe, anlamının ise ‘kale komutanı’ olduğu belirtilen kelime, dizd r ve kaled r’a karŒılık gelen (Göksu 2010: 268) kütvel ile ‘alacak, hak’ anlamlarına gelen Türkçe alım (TSI, 102) kelimelerinin belirtisiz ad tamlaması ekinde birleŒmesinden teŒekk l etmiŒ bir vergi adıdır. Atamasının hükümdar tarafından ihl s, liyakat ve sadakat sahibi kiŒiler arasından yapıldığı, atandığı yerde bulunan kalenin hem valilik, hem de komutanlık ve kale muhafızlığı görevini yürüten kimse anlamındaki k tvelin, Türkistan hanlıklarına ait yarlıklarda genellikle *daruğa*, *derv ze-b n* ve *ŒıĐavul* meslekleriyle ve *b c* ve *tamĐa* vergi adlarıyla birlikte kullanıldığı görülmektedir. Buradan da söz konusu verginin, kütvel vazifesindeki kimsenin bu görevi için toplanan bir tür vergi olduğu anlaŒılmaktadır. K tvellerin bu vergiyi kaleye gelen tüccarlar, pazarcılar, mal sahipleri vb. kimselerden tahsil ettikleri d Œ n lmektedir. Zira pazarlarda belli bir ücret karŒılıĐı ölüm yapan ve bu iŒin kendilerine muk taa us l yle ihale edildiği kileci veya kantarcılar yer almaktaydı. Hemen her pazarda fiyatları iyi bilen dell l yahut muk m ücret karŒılıĐında malların pazarlanmasına aracılık ederdi. Buna karŒılık yıllık kazançlarının bir kısmını hana p ŒkeŒ olarak  derlerdi. Bunlar kendilerine  alıŒma izni veren k tvele göreve baŒlarken tarafsızlık senedi,  alıŒtıkları süre boyunca günlük satıŒ iŒlemleri, fiyatlar vb.ni içeren yevmiye defterleri sunardı.

... *baŒ p lı ve  azan Đarcı ve tamĐa ücre-si ve m r- b ve kütevül alımı ve  aravul ve taŒavul ve bars-b n sıyı dip bir Đabbe ve d ne  ama’  ılmasunlar* “...baŒ p lı, kazan Đarcı, tamĐa  creti, m r- b hakkı, kütvel hakkı, karavul hakkı, taŒavul hakkı ve bars-b n sıyı (vergesi) diye bir Đabbe (mal) ve bir dinar (para) beklentisi içerinde olmasınlar.” (HY-T27/025).

mâl: Arapça bir kelime olup yıllık vergi (Agacanov 2019: 318) anlamına gelir. Guliamov, bu verginin ipek üretiminden elde edilen kârın 1/40'ı oranında alındığını belirtir (1957: 235). Safavîler döneminde ordu mensuplarına ödemelerin *mâl* üzerinden yapıldığını gösteren belgeler bulunmaktadır (Kök 2020: 1176). Türkistan hanlıklarına ait belgelerde bu verginin ipek ticareti ile uğraşan kimselerden tahsil edildiği anlaşılmaktadır.

... *yipekidin mâl almasunlar* "... ipeğinden mâl (vergi) almasınlar." (Wood 2005: A/9), ... *yipek-lerindin mâl almasunlar* "...ipeklerinden mâl (vergi) almasınlar." (Wood 2005: D/11), ... *ifek-lerindin mâl almasunlar* "...ipeklerinden mâl (vergi) almasınlar." (HiY-T5/9).

mâl u cihât: Bahâr-ı Acem adlı sözlükte bu vergi; nakit, cins, esbâb ve eşyâ olarak açıklanmaktadır. Minorsky; söz konusu terimin 'nakit, para olarak öden yıllık vergi' anlamına gelen, Arapça *mâl* ile 'para dışında cins, esbâb veya eşya olarak ödenen vergiler' karşılığındaki *cihât* gibi, Arapa iki kelimenin birleşmesinden teşekkül ettiğini, buradan hareketle bu verginin en azından bir bölümünün nakit olarak tahsil edildiğini ifade etmektedir (1939: 945). Azerbaycan, İran, Kafkasya ve Türkistan'da Moğol fütuhâtı sonrası dönemde hem para, hem de aynî ödenek olan ve bir idarî birim üzerine tarh edilen vergi. İlhanlı, Calayirli, Çobanlı, Timürlü, Karakoyunlu, Akkoyunlu, Safavî, Afşarlı ve Azerbaycan hanlıklarına ait belgelerde *be-illet-i mâlucihât*, *ez-bâbet-i mâlucihât*, *ez-bâbet-i mâlucihât* veya *ez-bâbet-i mâl u müteveccihât*, *be-mâl u müteveccihât-ı dîvânî*, *be-illet-i mâl u müteveccihât* ve *hukûk-ı dîvânî* şeklinde tanıklandığı tespit edilmiştir (Kök 2020: 1765). Azerbaycan hanlıklarından biri olan Karabağ Hanlığı'nda köylülerin istifade ettikleri topraklardan istifade mukabilinde mahsûlün 1/10'undan 4/30'una kadarki hisseyi mahsul toplandıktan sonra toprak sahibi, mülkedâr veya tiyüldara ödemekle yükümlü oldukları vergiye mâlcehet ya da beher adı verildiği bilgisi kaynaklarda mevcuttur (Elesgerova 2017: 11). Söz konusu terimin, Türkistan hanlıklarına ait belgelerde genellikle 'harcama' anlamındaki *ihrâcât* (Minorsky1943: 50) ve 'vergi' anlamındaki *vücûhât* (Minorsky 1943: 51) ile bir arada kullanıldığı tespit edilmiştir.

... *be-illet-i mâl cihât u ihrâcât ve bîgâr ü haşar ve cerîb ü cerîbâne ve saveri vü pîşkeş ve darûgagî ve ez-küll-i tekâlîf-i dîvânî ma'unât-ı sulţânî soy ve müstesna dânistе ez-hîç memeri havâle vü muţalebe nenümâyend* "...mâlcihat, ihrâcât, bîgâr, haşar, cerîb, cerîbâne, sâverî, pîşkeş, darugalık ve her türlü divan yükümlülükleri ile sultanlık maunlarından (ötürü alınan) vergilerden muaf ve müstesna (olduğunu) bilip hiçbir sebeple (vergi) yüklemesinler ve talepte bulunmasınlar." (HiY-F1/9).

ma'unât-ı sulţânî: 'Yardım, yol azığı, harcamalar, giderler; teşvik ve sübvansiyonlar için hanlığa lâzım olan, kendisinden yararlanılacak şeyler' anlamındaki, Arapça *ma'unât* (Kanar 2009: 2041) ile '*sultan ile ilgili, saltanat*' anlamlarındaki, bir başka Arapça kelime olan *sulţânî* (Kanar 2009: 3115) kelimelerinden teşekkül etmiş bir terimdir. Türkistan hanlıkları sahasında *algât*, *salğut* ve *tekâlîf* kelimeleri ile birlikte, vergi adı için kullanılan malî ıstılahlardan biridir. Hanlığın gereksinim duyduğu ve yararlanabileceği nesnelere tahsil ettiği bir vergi olarak karımıza ikmektedir.

... *imdi bu fermân-ı humâyün-ı 'âlî mazmûniğa muţtali* 'bolğaç bu mezkûr bolğan cemâ'at-ni tarhan ve merfû 'u'l-ķalem bilip küll-i tekâlîf-i dîvânî ve ma'unât-ı sulţânî-din soy ve müsteşnâ

bilip küll-i ‘ameld rlar  adem-lerin ve ehl-i  alem  alem-lerin tarta tursun-lar “... Şimdi bu ferm n-ı hum y n-ı ‘ linin içeriğine v kif olduklarında adı zikredilen bu topluluğu tarhan ve ( zerlerindeki) vergi kalemleri kaldırılmıŐ (kimselerden) bilip her türlü divan yükümlülükleri ile sultanlık maunlarından muaf ve müstesna (olduklarını) bilip bütün vergi tahsild rları ayaklarını (onların arazilerinden)  eksinler, kalem ehli (mutasarrıflar onlar üzerinden vergi) kalemlerini (kaldırsınlar)” (HiY-T6/13), ... küll-i tek lif-i sul n  ve ma‘un t-ı p diŐ h  soy ve m steŐn  bilip salęut ve alęut dip hi  kim iŐiklerige barmasunlar “...her türlü sultanlık yükümlülükleri ile padişahlık maunlarından muaf ve müstesna (kimselerden olduklarını) bilip salęut ve alęut (vergisi) diye hiç kimse eŐiklerine varmasın.” (HiY-T7/16).

m r- b alımı: ‘Emir, bey’ anlamına gelen, Farsça m r (Devellioğlu 990: 778) ile ‘su’ anlamındaki, bir başka Farsça kelime olan * b*’ın (Devellioğlu 990: 1) birleşmesinden teşekkül eden ve hanlıkların arazilerindeki suların tanzimi iÇine bakan *m r- b*lar, hanlığın arazileri üzerindeki baraj ve kanalların inŐası, bunların bakım ve onarımı ile su kuyularının muhafazasını sağlayan memurlar olup bu kimselerin iaŐesi için toplanan vergiler için ise *m r- b alımı* ‘m r blık hakkı’ adı verilmiştir. İran coğrafyasındaki varlıklarının Selçuklu öncesine dayandığı *m r- b*lar maiyetlerinde çalıŐan görevlilerle beraber zira i üretimi artırmak için yeni sulama kanallarının açılması ve suların tanzimi iŐleriyle ilgilenmiŐlerdir. Söz konusu dönemde sayılarının 12.000’i bulduğu *m r- b*lar hem üretimin artmasını, hem de köy ve Őehirleri büyüyüp bayındır h le getirerek ticar  hayatın geliŐmesini saęlamıŐlardır (Özgüdenli 2019: 58-59). Türkistan hanlığı arazilerinde nehir ve ırmaklarından temin edilen sularla büyük tarım arazileri oluŐturulmakta, daha sonra bu arazilerde arpa, buğday, darı, pamuk, pirinç, sebze, meyve ve ipek yetiŐtirilmekteydi (Kariev 2016: 44). Eski Türkçe döneminde suv i ile karŐılanan *m r- b*’ın modern Türk yazı dillerindeki karŐılıkları Őöyledir: Azerbaycan Türkçesinde suçu “1.Su taŐıyan kimse. 2.Ekin, tarla, bağ vs. sulayan kimse.” (Altaylı1994: 1063); Kırgız. Türkçesinde suu u “1.Sulayıcı 2.Sulama iŐleriyle uğraşan” (Yudahin 1998: 670); Kazak Türkçesinde suŐı “1.Su taŐıyıcısı, saka. 2.Sulama iŐi yapan, sucu.” (Koç vd. 2003: 492);  zbek Türkçesinde suv i “1.Ekinleri, fideleri sulamakla görevli köylü, sulama uzmanı. 2.Saka. 3. Su satıcısı. 4.Suda boğulanları kurtarmakla görevli kimse.” (UT L 81), Türkmen Türkçesinde suv i “sucu, su getiren, su taŐıyan, su satan, su veren” (Tekin vd. 1995: 591), Yeni Uygur Türkçesinde su i ‘sucu’ (UygRS1 364). Bu görevliler için toplanan vergiye ise m r- b alımı adı verilmiştir.

... imdi bu yarlığ-ı ‘ li mazm niğa mu tali’ ve  g h bolęa  yuğarı-da meŐk r bolęan ve maŐ r aylanęan h ce-larını ini ve oğlan-ları bile tam m  ma‘un t-ı sul n  ve tekl f t-ı d v n -dın soy ve m steŐn  bilip ehl-i  alem  alem-lerin ve barça ‘amel-d rlar  adem-lerin tarta tutsunlar biğ r ve haşar  azu ve  a u atlanu ve t Ş  bir  ve alu buyurmasunlar ilçi ve yol i bargu i ve kilę i üyleriğa tüşüp  onalęa ve süysün gele ve  araları-dın ulağ tilemesünler ve baş p li ve  azan  arcı ve tamęa ücre-si ve m r- b ve k tevil alımı ve  aravul ve taşkavul ve bars-b n sıyı dip bir  abbe ve d ne  ama’  lmasunlar “... Şimdi bu yüce yarlığın muhtevasın(d)a(n) haberdar ve bilgili olduklarında yukarıda adları zikredilip yazılı olan h celeri, k c k kardeş ve oğulları ile beraber her türlü sultanlık maunları ve divanla ilgili yükümlülüklerden muaf ve müstesna (kimseler olduklarını) bilip kalem ehli (mutasarrıflar, onlar üzerinden vergi) kalemlerini kaldırsın, bütün vergi tahsild rları (da) ayaklarını (onların arazilerinden)  eksinler. (Onlara) biğ r, haşar,  azu,  a u,

atlanu, tüşü, birü ve alu (vergisi) buyurmasınlar. Elçi, yolcu, giden ve gelen(ler) evlerine (zorla) konuk olup konalga ve süysün (vergisi) ile sürü ve hayvanlarından ulag (hayvanı) talep etmesinler. Başpulu, kazan harcı, tamga ücreti, su emirliği hakkı, kütvel alımı, karavul ve yol muhafızı (vergisi, bâcı) ve parsçı hakkı diye bir habbe (mal) ve bir dinar (para) beklentisi içerisinde olmasınlar.” (HY-T27/026).

‘öşr: Sözlükte ‘onda bir’ anlamına gelen, Arapça ‘*uşr* (çoğulu ‘*uşūr*, a‘*şār*) kelimesinin Türkçe telaffuzu olan bu kelime, bir mâlî istilâh olarak kullanılmaktadır. Türk-İslâm coğrafyasında eskiden beri yürürlükte olan bu verginin, ürünün 1/10’u üzerinden tahsil edildiği belirtilmiştir (Huncî 1384:340). Azerbaycan hanlıklarına ait belgelerde deh yek olarak tanımlanmaktadır (Kök 2020: 1732). Söz konusu verginin, Türkistan hanlıklarına ait belgelerde geçmesi bu verginin söz konusu dönemde mükelleflerden alındığını göstermektedir.

... *zekât ve ‘öşr birü ve alu atlanu ve tüşü bâbıda anıñ maşlahatığa bakıp toy ve temâşâda ‘izzetin be-cây kiltürsünler* “...zekât, öşür, birü ve alu, atlanu, tüşü (vergisi) hususunda onun (ağzından çıkan) maslahatına bakıp toy ve temaşada izzet(te bulunmanın gereği)ni yerine getirsinler.” (HY-T22/09).

pīlecât: ‘İpek kozaları, böcekleri’ anlamlarına gelen kelimenin kökeni, Farsça pīledir (Devellioğlu 1990:103). Terim olarak ise hanlıktaki vergi memurlarının, ipek kozası imalatıyla iştigâl eden kimselerden tahsil ettikleri bir tür vergi (Steingass 1963: 255b) anlamlarına gelir. Çağdaş Türk yazı dillerinden Özbek Türkçesinde ‘ipek qurtı ğumbakka aylanış devride öz üstige öreb xosıl qılğan ipekli qabıq, ipek qurtıning maxsulı’ *pille*; ‘ipek qurtı boqış ve pille yetiştiriş bilen şugullanuvçı kişi’ *pilleçi*; pillenin mahsus ol bilen işleb undan ipek oluvçı, pille tortuçı kişi’ *pillekeş* (UTİL 585-586) olarak adlandırılmıştır. Yine Türkistan sahası tarhanlık yarlıklarında belgenin verildiği kişiden ...*yipekidin māl almasunlar* “...ipeğinden māl (vergisi) almasınlar.” (Wood 2005: A/9), ... *yipek-lerindin māl almasunlar*... “... ipeklerinden māl (vergisi) almasınlar.” (Wood 2005: D/11), *ifek-lerindin māl almasunlar* “...ipeklerinden māl (vergisi) almasınlar.” (HiY-T5/9) gibi ifadelerden hanlıklarda ipek üretimi ve ticaretinin var olduğu, bu işle iştigâl eden pilleçi ve pillekeş diye adlandırılan kimselerden de *pīlecât* vergisi alındığı anlaşılmaktadır.

... *huşūşan haşar ve bîğâr kazu ve kaçu ve külli ‘āmalāt ve algāt-ı pādşāhī ve dīvānī ve dūd u revānāt ve ser-i merd ve kazarın harcı ve pīlecāt tip daħl kılmasunlar* “...özellikle haşar, bîğâr, kazu, kaçu, her türlü hizmet yükümlülüğü, padişahlık vergileri, divan vergileri, hane vergisi, ser-i merd, kazan harcı ve pīlecât (vergisi ve yükümlülükleri) diyerek (onlara) müdahale etmesinler.” (Wood 2005: C/11).

pīşkeş: ‘Ön, ileri, huzûr’ anlamlarına gelen, Farsça pīş (Devellioğlu 1990: 1039) kelimesine ‘çeken, çekici’ anlamlarında sıfatlar türetmeye yarayan, Farsça -keş (Devellioğlu 1990: 612) ekinin getirilmesinden teşekkül eden bu kelime; armağan, hediye, peşkeş (Devellioğlu 1990: 1040) anlamlarına gelmektedir. Minorsky, *pīşkeş*’i resmî olmayan her türlü hediye olarak açıklamaktadır (1939: 951). Türkistan hanlıklarına ait yarlıklarda belge sahibinin muaf olduğu vergi ve yükümlülüklerin sıralandığı bölümde kendisiyle aynı anlama gelen *saverī* kelimesiyle bir arada kullanıldığı görülmektedir. Rütbece ve mevkice küçük olandan büyük olana sunulan armağan,

hediyeye anlamındaki bu terim; orta ve yeni zaman Türk devletlerinin pek çoğunda buradaki anlamıyla tanıklanmaktadır (Kök 2020: 1773-1774).

... *be- illet-i m l cih t u iħr c t ve b g r   haşar ve cer b   cer b ne ve saver  v  p şkeş ve dar gag  ve ez-küll-i tek lif-i d v n  ma‘un t-ı sult n  soy ve müstesna d niste ez-h ş memeri- ħav le v  mu‘t lebe nen m yend* “...m lcihat, ihr c t, b g r, haşar, cer b, cer b ne, saver , p şkeş, darugalık ve her türlü divan yükümlülükleri ile sultanlık maunlarından ( t r  alınan) vergilerden muaf ve müstesna (olduğunu) bilip hiçbir sebeple (vergi) yükleme sinler ve talepte bulunmasınlar.” (HiY-F1/9).

r hd rl k: Yol anlamına gelen, Farsça r h (Devellioğlu 1990: 1046) kelimesine ‘tutan’ anlamı katarak Farsça sıfatlar türeten -d r ekinin (Devellioğlu 1990: 198) eklenmesiyle meydana gelen r hd r’a daha sonra Türkçe isimden isim türetme eki +lık’ın getirilmesiyle teşekkül etmiş bir kelimedir. Dar geçitlerde oturan gümrükçüler, kolcular olup yol muhafızı anlamına gelen Moğolca tutkavul kelimesinin *mustahfiz n-ı şev ri*[ ], *mustahfiz n-ı ħuruř*, *tutkavul*, *r hd r * terimleri ile birlikte, İran ve Azerbaycan sahası Türk-Moğol devletlerine ait, Farsça belgelerdeki karşılığdır (Kök 2020: 1974). Türk-Moğol devletlerinden İlhanlılar zamanından beri alınan bir tür geçiş vergisi anlamına gelen bu mal  istilah, ticaret yollarıyla yolcuların güvenliğini sağlayan muhafızların masraflarının karşılanması için alınan yol muhafazası hakkı veya resmidir. Bu vergi, büyük kervan yollarının güvenliğini sağlamakla görevli memurlar tarafından bezirg n ve tacirlerden muayyen yerlerde muayyen bir tarifeye göre tahsil edilirdi (Köprülü 1983: 168). İncelemeye esas alınan dönemden başka, Akkoyunlu, Safav  ve Afşarlara ait yazışma belgelerinde de kullanıldığı tespit edilmektedir. *R hd rl k*, adıyla alınan r hd r hakkı vergisi *b c* ve *tamga* gibi gümrük vergileri ile birlikte Türkistan hanlarının büyük gelir kaynaklarından birini teşkil ettiği tahmin edilmektedir.

... *her şar f-ge sevd ga barsa ve kilseler çihil yek ve b c ve tamga ve r hd rl k ve ħaz necilik tip hiç nimerse şama*[ ] *şalmasınlar* “...her (ne) tarafa ticaret için gitse ve(ya) gelseler m llarından çihil-yek, b c, tamga, r hd rl k, haz nei-lik (vergi ve hakkı) diye hiçbir şey ummasınlar.” (Wood 2005: A/11).

salğut: Türkistan sahası yarlıklarında vergi anlamında kullanılan *salğut*; Türkçe ve Moğolcada ortak bir kelime olan sal- fiiline (Lessing 2003: 1031) fiillerden isimler türetmeye yarayan -gıt ekinin getirilmesiyle teşekkül etmiştir (Biray vd. 2018: 56). *salğut*; ağdaş Türk yazı dillerinden Türkmen Türkçesinde ‘vergi. *salğut sal-* ‘vergi koymak’; *salğut t le-* ‘vergi ödemek’,  zbek Türkçesinde *s l-git* ‘vergi’ anlamlarıyla tanıklanmaktadır. Ayrıca kelimenin kökünü meydana getiren *sal-* fiilinden türetilen *salğ*, *salık*, *salgın*~*salğun* şekillerinin tarih  ve ağdaş Türk yazı dillerinde vergi anlamında kullanıldığı görülmektedir. Bu kelimelerden biri olan *salığ*, *salık* Uygurlarda vatandaşların hem çalışarak, hem de ayniyatle verdikleri, yani toprak sahipleri için ödedikleri, yerine getirdikleri yükümlülükler;  z m bağı vergisi, genel vergi; Altın Orda’da her durumda farklı olarak adlandırılan yedek vergilerin adı; hem vergi, hem de çeşitli hizmet ve yükümlülükleri içine alan genel bir mal  terim olarak kullanılmıştır. Modern Türk sahasında kelime Kırğız Türkçesinde *salık*, Kazak ve Karay Türkçesinde *salığ*; Güney-doğu grubunda, Tarani ağzında *selik* şeklinde ve vergi anlamında kullanıldığı tanıklanmıştır. Tatar Türkçesinde ise *salım*’ın vergi anlamıyla kullanıldığı görülmektedir. *sal-* fiilinden türetilme, vergi anlamındaki bir diğer

kelime, Osmanlı sahasında bir çeşit avarız vergisi olarak kullanılan *salgın~salgun*'dur. Yine Anadolu ağızlarında köy bütçesi için köylülerden toplanan vergi anlamında salma, vergi için kullanılan salgı (salgın, salgu, salkı) bunlardan birkaçıdır ( zyetgin 2005: 179-188). Türkistan sahasına ait tarhanlık yarlıklarında *salg t*'un, (vergi) al- fiilinden türetilmiş bir Şekil olan *alg t* ile beraber vergi için kullanılan bir terim olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, *salg t*'un muhtemelen genel vergi anlamında kullanılmış olabileceğine işaret etmektedir.

... *k ll  tek lif-i sulţ n  ve ma un t-ı p dş h  soy ve m steşn  bilip salg t ve alg t dip hi kim eşiklerige barmasunlar* "...her türlü sultanlık yükümlülükleri ile padişahlık maunlarından muaf ve müstesna (kimselerden olduklarını) bilip salgut ve algut (vergisi) diye eşiklerine varmasınlar." (HY-T15/16), *alg t ve salg t b g r ve haşar kazı ve kaudın mu af i tik d itip barça tek lif-i d v n  ve ma un t-ı sulţ n din soy ve m steşn  ağlap ve H va-nığ arığı-dın su ieturėan her yerde yerleri bolsa bir kulağ sunı kazusız ol cem alar-nığ bağnen ba de bağn  arnen ba de  arn evl d ve ahf dleri mağşs ş sağınıp ahad  ve  fer de-i d h l ve muz him bolmasun* "... algut, salgut, b g r, haşar, kazu, kaı (vergisi ve yükümlülüklerinden)den muaf olduklarına inanıp her türlü divan yükümlülükleri ile sultanlık maunlarından muaf ve müstesna (kimselerden olduklarını) bilip Hive'nin arığından sulama yapılan her nerede yerleri varsa bir kulak ( l s ) suyu o topluluğun nesilden nesile kuşaktan kuşağa evlat ve ahfatları için tahsis edildiğini hesaba katarak hiç kimse (onlara) müdahale etmesin ve eziyette bulunmasın." (HY-T66/16), ... *bularnı dağı mezk r h ace-lar-dik b g r ve haşar alg t ve salg t  zge ma un t-ı sulţ n  ve tekl fat-ı d v n -dın soy ve m steşna bilip ahad  ve  fer de-i alar-ėa m d halet ve muz hamet tig rmes n* "... bunları da adı zikredilen h celer gibi, b g r, haşar, algut, salgut ve diğer sultanlık maunları ile divanla ilgili yükümlülüklerden muaf ve müstesna (kimselerden olduklarını) bilip kimse onlardan birine müdahale ve eziyette bulunmasın." (HY-T676/35), ... *biz dağı alarnı sıylap iltim sların  ab l derecesige yitk r p mer him-i ş h nemiz b desidin ser-ş r ve in yet-i hid v nemiz nev le-sidin b r-h r-d r kılıp yukarıda maş r bolėan yetmiş yet(t)i  aded h ace-larnı evl d u ahf dleri bile  zleri-niğ el- n s k net  lıp olturėan vağan ve ar z -leride salg t ve alg t b g r ve haşar kazuy ve munlarėa oğşaş ma un t-ı sulţ n  ve tekl fat-ı d v n din tarhan ve merf  l- kalem  ılıp niş n-ı hum y n-ı  al ş n soyurėal  ıldığ* "... biz de onlar(a) ikram ve hürmette bulunup, iltimaslarını kabul derecesine eriştirip, şahane mer him badesinden ağzına kadar doldurup, hid v ne inayetimiz nevalesinden berhud r kılıp yukarıda (adları) yazılı yetmiş yedi h ceyi evlat ve ahfatları ile birlikte kendilerinin h l  isk n edip ik met ettikleri baba vatanı ve arazilerinde salgut, algut, b g r, haşar (vergisi ve yükümlülükleri) ile bunlara benzer sultanlık maunları ve divanla ilgili yükümlülüklerinden tarhan kılıp ( zerlerinden) vergi kalemlerini kaldırarak şan ve şerefi büyük olan nişan(ımızla kendilerini) soyurėal kıldığ." (HY-T88/25).

saver : Söz konusu terimi Minorsky, *s ver * olarak okuyup anlamının 'hediye, armağan', kökeninin de Türkçe olduğunu ve Farsça tuğfe, p şkeş kelimelerine karşılık geldiğini belirtmektedir (1939: 950). Doerfer ise *s vur * şelinde okuyup Moğolcadan Türkçeye geçmiş bir kelime olarak ifade ettiği kelimeyi "Thron; Throngeschenk, d. H. Geschenk, meist an Lebensmitteln, das an dem Herrscher  berreicht, wenn er eine Stadt besucht" yani hediye, armağan olarak anlamlandırdıktan sonra Türkçe tuzėu kelimesiyle eř anlamlı olduğunu dile getirmektedir (TMEN-I 211). Belgenin sahibinin muaf olduğu vergi ve yükümlülüklerin sıralandığı bölümde adının, r tbece ve mevkiye

k y k olandan büyük olana sunulan piŐkeŐ ile birlikte kullanılması; terimin Akkoyunlu ve Safavilerdeki anlamlarıyla aynı olduğunu göstermektedir.

... *be- illet-i m l cih t u iŐr c t ve b ġ r   haşar ve cer b   cer b ne ve saveri v  p ŐkeŐ ve dar ġag  ve ez-küll-i tek lif-i d v n  ma‘un t-ı sult n  soy ve müstesna d niste ez-h Ő member-i hav le v  mu‘alebe nen m yend* “...m lcihat, ihr c t, b ġ r, haşar, cer b, cer b ne, saver , p ŐkeŐ, darugalık ve her türlü divan yükümlülükleri ile sultanlık maunlarından ( t r  alınan) vergilerden muaf ve müstesna (olduğunu) bilip hiÇbir sebeple (vergi) yükleme sinler ve talepte bulunmasınlar.” (HiY-F1/9).

ser-i merd: Her ikisi de FarsÇa olan *ser* ‘baş’ (Devellioğlu 1990: 1125) ve *merd* ‘adam’ (Devellioğlu 1990: 740) kelimelerinin bir araya gelmesiyle teşekkül etmiş bir vergi terimidir. Türkistan hanlıklarına ait belgelerde geÇen, T rkŐe *baş p li* terimine tekabül etmektedir (bk. baŐp li). Türkistan hanlıklarına ait belgelerde vergi muafiyeti tanınan kimsenin muaf olduğu vergiler arasında sayılan bir vergi türüdür.

... *h l  n z be-hem ndest r d niste h Ő aŐad  ez-h Ő vech mine‘l-v c h  ŐuŐuŐen ez-vech-i haşar u b ġ r ve  azu v   aŐu ve küll-i ‘amal t v  alg t-ı p diŐ h  v  d v n  ve d d u rev n t ve ser-i merd ve  azan  arcı ve pilec t ve m l-ı ibriŐim ve ġayruhu ġy n mud halet nen m yend* “...Şimdi de aynı dest r üzere olduğunu bilip hiÇ kimse ne suretle olursa olsun özellikle haşar, b ġ r, kazu,  aŐu, divan ve sultanlıkla ilgili her türlü hizmet yükümlülüğü, vergi ve maunlardan, hane vergisinden, ser-i merd, kazan harcı, pilec t ve ibriŐim vergisi ve buna benzer (vergi ve yükümlülüklerden ötürü onlara) müdahele etmesinler.” (Wood 2005: B/13).

süysün: *BarġuŐı, kilġuŐı, ilÇi ve yolÇı* gibi hanlıġın seyahat eden resm  memurlarına, kurye ve hizmetlileriyle diplomatik heyetlerine verilen seyahat erzaġı anlamındaki zorunlu hizmet vergisidir. Mal  bir ıstılah olan bu kelimenin kökeni Moğolcadır *s s n~Ős s n* (<Moğ. *Ős s n~Ős s n*) (TMEN-I 238). Tarih  belgelerde *s s n* ve *süysün* şeklinde tanıklanan bu kelimenin kökenini Radloff, T rkŐedeki su olarak gösterir. Vasary ise kelimenin kökenini Moğolcadaki Ői‘us n olarak izah eder. Süysün kaynaklarda genellikle ulufa ile birlikte kullanılmıştır. Bu durumda *süysün* insanlar iÇin gıda, ulufe ise hayvanlar iÇin yem olarak toplanan bir vergi olmalıdır. Ancak incelenen belgelerde ulufe terimi tanıklanmadığından burada *süysün* muhtemelen hem elŐiler, hem de hayvanları iÇin toplanan bir tür vergi olduğu anlaşılmaktadır. İŐte bir tür erzak ve gıda vergisi olan bu vergiyi toplayan memurlara *s s nŐi* adı verildiği, İran ve Kırım sahasına ait belgelerden tanıklanmaktadır (Wood 2005: 40-41). Söz konusu terim, Türkistan hanlıkları topraklarında devletin seyahat eden resm  memurlarına verdiği zorunlu bir hizmet vergisi olarak karşımıza  kmaktadır.

... *barġuŐı ve kilġuŐı ilÇi ve yolÇı  yleriġa tüşüp  nalġa ve süysün tilemesünler* “... giden gelen, elÇi ve yolcu(lar) evlerine (zorla) konuk olup konalġa ve *süysün* (vergisi) dilemesinler.” (HY-T55/022), ... *ilÇi ve yolÇı ve  uŐu ve barġuŐı ve kilġuŐı ve cer b-i d v n  ve  yleriġa tüşüp  nalġa ve süysün tilemesünler* “...elÇi, yolcu,  uŐu, giden gelen, cer b-i d v n  (memurları) evlerine (zorla) konup konalġa ve *süysün* (vergisi) dilemesinler.” (HiY-T5/11), ... *ilÇi ve yolÇı barġuŐı ve kilġuŐı at ve tivelerin ulaġ tutup  nalġa ve süysün tilep ivleriġe t Őmes nler* “...elÇi,

yolcu, giden ve gelen(ler) at ve develerini ulag hayvanı olarak tutup konalga ve süysün dileyip evlerine (zorla) konuk olmasınlar.” (Wood 2005: D/12).

şiltak: Her zaman değil de kimi zaman olan ve halk tarafından üstlenilen ödemeler; elçilik vazifesiyle ülkeye gelen diplomatik heyetin gelişi münasebetiyle halktan tahsil edilen bir tür keyfi vergi. (detaylı bilgi için bk. şiltak TMEN-I 236). Tuna, Osmanlı Türkçesinde tespit edilen Moğolca alıntılardan birinin de *şiltāk* kelimesi olduğunu, kelimenin Osmanlı Türkçesinde ‘ihtilâf, bahane; münakaşa, münazara’; Moğol yazı dilinde *siltag*; Halha Moğolcasında *şaltag*; Buryat Moğolcasında *şaltagaa(n)* şeklinde tespit edildiğini ve ‘sebeup, bahane, aldatma’ anlamıyla Moğolcanın bu lehçelerinde kullanıldığını ifade eder. Yine silta- ile bu fiilin Halha ve Buryat Moğolcasında şalta-şekilleri; ‘bahane bulmak, sebep göstermek, kandırmaya çalışmak, özür olarak ileri sürmek, dolap çevirmek’ anlamlarıyla Moğolcadaki türevleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca şiltak kelimesinin Kıpçak Türkçesinde şiltak ‘bahane, özür’, Altay, Teleüt ağzlarında şiltak ‘fırsat, bahâne, münâsebet’, Şor ağzında şiltağ, Kırgız Türkçesinde şiltak, şiltoo ‘bahane, özür, sebep, münâsebet’ şekil ve anlamlarıyla tanıklandığı görülmektedir (1972: 241). İlhanlı, Akkoyunlu, Safavî, Kaçarlar (Kök 2020: 1792) ve Şibânîler (Asqarova 2015: 23) dönemiyle, burada incelenen Türkistan hanlıkları sahasına ait belgelerde mükelleflerden tahsil edilen ya da belgenin verildiği kişi veya zümrenin muaf tutulduğu bir vergi türü olarak karşımıza çıkmaktadır.

... külli tekâlif-i dīvânî ve ma‘unât-ı sulţânî ve cem‘-i şiltakât-dın soy ve müsteşnâ bilsünler “...her türlü divan yükümlülükleri, sultanlık maunları ve bütün şiltaklardan muaf ve müstesna (kimselerden olduklarını) bilsinler.” (HY-T6/12).

tamğa: Bir memlekete giren veya oradan transit olarak geçen her tür ticaret malından alınan bir tür gümrük vergisi. İlhanlı, Celayirli, Akkoyunlu, Safavî devletlerinin (Kök 2020: 1787) yanı sıra Altınordu, Kırım, Kazan hanlıkları (Özyetgin 1996: 235) ile Hindistan’da Babur Şah tarafından kurulan Türk devletinde de var olan bir vergidir. Hatta Baburnâme’de kâfir Senga’ya karşı savaşa başlamadan önce Babur Şah, zafer elde ettiği takdirde bu vergiden Müslümanları muaf ve müsellemler kılacağına dair söz verdiğinden bahsedilmektedir: “... eger muzaffer olursam Müslümanları tamgadan bağışlamaya karar vermiştim. Tövbe esnasında Derviş Muhammed Sarban ile Şeyh Zeyn tamgayı bağışlama vaadini de hatırlattılar. İyi hatırlattınız dedim ve elimizde bulunan vilayetlerde Müslümanların tamgası bağışlandı” (Arat 2006: 531). Türkistan hanlıklarına ait belgelerde ticaretle uğraşan kimselerden alınan bir çeşit ticarî vergi, gümrük vergisi olduğu, genellikle kendisi gibi bir çeşit ticarî vergi olan bâc vergisi ile birlikte kullanıldığı tespit edilmiştir.

... her taraf-ge barıp kilse-ler bâc ve tamğa ve çihil-yek ve başpûlı dip bir habbe ve bir dînâr tama‘ ve tevaqqu‘ kılmassun-lar “... her ne tarafa (ticaret için) gidip gelseler bâc, tamğa, çihil-yek ve başpûlı (vergisi) diye (mallarından) bir habbe (mâl) ve (kendilerinden) bir dinar (para) ummassınlar ve beklemesinler.” (HY-T2/20), ... her taraf-ge barıp kilseler bâc ve tamğa ve çihil-yek ve başpûlı dip bir habbe ve bir dînâr tama‘ ve tevaqqu‘ kılmassunlar “... her ne tarafa (ticaret için) gidip gelseler bâc, tamğa, çihil-yek ve baş pûlı (vergisi) diye (mallarından) bir habbe (mâl) ve (kendilerinden) bir dinar (para) ummassınlar ve beklemesinler.” (HiY-T2/20), her yerge sevdâ için barsa ve kilse biy ve karavul ve çihil-yekçi ve darvâzabân ve kütvel bâc ve tamğa tip bir habbe ve bir dînâr almassunlar “...her nereye ticaret için gitse ve gelse biy, karavul, çihil-yekçi, kale

muhafızları ve kütvel (ondan) b c ve tamga (gibi gümrük vergisi) bahanesiyle bir habbe (m l) ve(ya) bir dinar (para) almasınlar.” (HiY-T5/10).

tan b na: İp, halat, sicim anlamlarına gelen, Arapça *tan b* kelimesinden türetilen *tan b na*, incelemeye esas alınan Türkistan yarlıklarında ekin ekilen arazilerden alınan bir tür ölüm vergisi olduğu görülmektedir. Bir tür arazi ölüm vergisi olan *tan b*’ı, Hiveli bir araştırmacı, 3745 metrekareye denk geldiği bilgisini vermektedir. Bununla birlikte *tan b*’ın, 400 ile 900, hatta 1200 metrekareye tek b l ettiğine dair bilgiler de mevcuttur. Buhara kaynakları, *tan b na*’nın anlamını belirleme hususunda araştırmacılara daha net bilgiler sunmaktadır. Bu vergi, XVI. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar, Türkistan coğrafyasına h kim olan devletler başta olmak üzere Buhara Hanlığı’ndaki meyve bahçeleri, kavun ve sebze tarlalarının yanı sıra yonca ve saman ekili arazi sahiplerinden hem ayn , hem de nakd  olarak ilk ve sonbaharda olmak üzere yılda iki kere alınmaktaydı. *Tan b* ve *tan b na* başına yonca ve saman tarlalarından 1/2 ile 8 tenge, meyve ve sebze ekili arazilerden ise 18 tengeyi bulan bir vergi alınabilmektedir. Ayn  olarak değerlendirilmesi durumunda ise oran genellikle hasatın 1/3 ile 1/5’i idi. Ancak bu oranlar bölgeye, arazinin özelliğine, pazara, su kaynaklarına olan yakınlığına ve zamana göre değişkenlik g sterebilmekteydi (Wood 2005: 36-37).

Türkistan hanlıklarına ait belgelerde *tan b na* vergisi genellikle kendisi gibi bir arazi ölüm vergisi olan *cer b* ile birlikte kullanıldığı tespit edilmiştir. Osmanlı sahasındaki resm-i zem n ve dönüm resmi ( zyetgin 2004: 102) vergileri ile karşılaştırılabilir. Buradan söz konusu verginin meyve bahçeleri, kavun, karpuz, pamuk ve sebze tarlalarının yanı sıra yonca ve ot ekili arazilerden ayn , hem de nakd  olarak tahsil edilen, yani toprakla ilgili bir çeşit ücret ve haraç olduğu anlaşılmaktadır.

cer b   tan b na ve alėut u salėut tip nimerse tilemesünler “... cer b, tan b na, alėut ve salėut (vergi) diye bir Őey dilemesinler.” (HiY-T2/16), ... *ikin ikseler cer b ve tan b na tilemesünler* “...ekin ekseler (onlardan) cer b, tan b na (vergi) dilemesinler.” (Wood 2005: A/9), ... *her yerde ikin ikseler cer b   tan b na tilemesünler* “...her nerede ekin ekseler (onlardan) cer b ve tan b na (vergi) dilemesinler.” (Wood 2005: D/11).

tek lif-i d v n : ‘Yükümlülük’ anlamına gelen ve Arapça tekl f kelimesinin  oğulu olan *tek lif* (Devellioğlu 1990:1275) ileyine bir Arapça sıfat olup ‘divana ait, divanla ilgili’ anlamındaki *d v n * (Devellioğlu 1990:224) kelimesinden teşekkül eden bu tamlama, Türkistan hanlıklarına ait belgelerde han divanının talebini ifade etmek için halka salınan  rfi ve Őer’  vergileri ifade etmek için kullanılan bir terimdir. Bunun yanında hanlığın kestiği vergileri ifade etmek için *tek lif-i sult n * (HY-T1/18) teriminin kullanıldığı görülmektedir. Toprak, hayvan mahsulleriyle arazi, bina vb.nden alınan vergi ve r s mlar tek lif-i d v n den sayılır.

... *külli tek lif-i d v n  ve ma’ n t-ı sult n  ve cem’-i Őiltaė t-dın soy ve m steşn  bils nler* “...her türlü divan yükümlülükleri, sultanlık maunları ve bütün Şiltaklardan muaf ve müstesna (kimselerden olduklarını) bilsinler.” (HY-T6/12), ... *imdi bu yarlığ-ı hum y n-ı’ l  muştalı’ ve  ğ h bolėa  yukarı-da mezk r bolėan ve meş r aylanėan h’ celerni ini ve oğlanları bile tem m- i ma’ n t-ı sult n  ve tekl f t-ı d v n -din soy ve m steşn  bilip ehl-i  alem  alemlerin ve barça ’amel-d rlar  ademlerin tarta tursunlar* “...şimdi bu yarlığ-ı hum y n-ı’ l (nin muhtevasından)

haberdar ve bilgili olduklarında yukarıda (adları) zikredilip yazılı olan hâceleri, küçük kardeş ve oğulları ile beraber her türlü sultanlık maunu ile divanla ilgili hizmet yükümlülüklerinden muaf ve müstesna (kimseler olduklarını) bilip kalem ehli (mutasarrıflar, onlar üzerinden vergi) kalemlerini kaldırsın, bütün vergi tahsildârları (da) ayaklarını (onların arazilerinden) çeksinler.” (HiY-T8/24).

tüşü: Türkçe tüş- ‘inmek, düşmek; konmak, bir yere yerleşmek’ (Clauson 1972: 560) fiiline fiilden isim türetmeye yarayan -ü ekinin getirilmesiyle türetilmiş bir isimdir. Tarhanlık yarlıklarıyla soyurgal yarlıklarda *konalğa* ile aynı anlamdaki *tüşün~tüşül* (Özyetgin 2004: 133), *düşellik~düşüllük* (Kök 2020: 1737) ‘durak, konaklama yeri’ olarak geçmektedir. Türkistan hanlıklarında görevli elçi, ulak gibi memurlara binek atı temin edildikten sonra misafir edilmesiyle ilgili bir yükümlülük olduğu düşünülmektedir. Safavî hükümdarı Şah İsmail’in, Ebulkasım el-Câmî’ye verdiği Muharrem 917/Nisan-Mayıs 1511 tarihli soyurgal fermandaki *piyāde vü süvāre* terimlerine tekâbul eden bir tür vergi olduğu anlaşılmaktadır (Mehdiyev 2014: 173-175; Kök 2020: 687). Türkistan sahası belgelerinde bu terim, bir yerden başka bir yere gitmek için at, deve gibi bir binek hayvanına binip de gideceklere yere varınca oradaki vergi memurları tarafından binek atı temin edilen kimselerden tahsil edilen bir vergi olduğu tahmin edilmektedir.

... *bîgār ve haşar kazı ve kaçu atlanı ve tüşü birü ve alı buyurmasun-lar* “...(onlara) bîgār, haşar, kazı, kaçu, atlanı, tüşü, birü ve alı (vergi ve hizmet yükümlülüğü) buyurmasınlar.” (HY-T27/24), ... *bîgār ve haşar kazı ve kaçu atlanı ve tüşü biri ve alı buyurmasun-lar* “...(onlara) bîgār, haşar, kazı, kaçu, atlanı, tüşü birü ve alı (vergi ve hizmet yükümlülüğü) buyurmasınlar.” (HiY-T8/24).

ulağ: Devlete ait belgeleri bir yerden başka bir yere ulaştıran memurlara ulak, bu memurların geçtiği yerlerde istediği atları alması, gecelediği yerlerde hayvanlarıyla beraber iaşesinin temin edilmesi için verilen emre ulak hükmü, mektup ve emanetlerin nakli münasebetiyle alınan ücrete ise ulak resmi adı verilmiştir. (detaylı bilgi için bk. ulağ Clauson 1972: 136; ulağ, ‘Postpferd, Relaispferd’, später ‘Esel’ TMEN-II 521). Türkistan hanlıklarında barguçı, elçi, kilgüçi, mülâzım, yolçı gibi devlet görevlilerinin binek atı ihtiyaçlarının karşılanması için halktan talep edilen bir vergi olduğu anlaşılmaktadır. Yarlıklarda bir tür hizmet yükümlülüğü olarak zikredilen bu vergi; söz konusu devlet memurlarına hanın emriyle istediği kişinin hayvanından yararlanma hakkı tanımaktaydı. Tarhanlık yarlıklarında, yarlık sahibine kişilerin devlete karşı olan yükümlülükleri arasında zikredilen bu tür vergiden muaf olma imtiyazı tanımaktaydı.

... *ilçi ve yolçı barguçı ve kilgüçi at ve tivelere ulağ tutup konalğa ve süysün tilep üylerige tüşmesünler* “... elçi, yolcu, giden ve gelen(ler) at ve develerini ulag hayvanı olarak tutup konalğa ve süysün (vergisi) dileyip evlerine (zorla) konuk olmasınlar.” (Wood 2005: A/10), *mâl-lların ulağ tutmasunlar* “...hayvanlarını ulag (hayvanı olarak) tutmasınlar.” (HiY-T1/17), ... *ilçi ve yolçı iş ve küç üstinde yürüyturğan hāşşa mülâzım-lar üyleriğe tüşüp konalğa ve süysün tilepgele qaralarındın ulağ tutmasunlar* “... iş ve güç (hizmet yükümlülüğü) üzerinde duran saray mülâzımları evlerine (zorla) konuk olup konalğa ve süysün (vergisi) dileyip sürü ve hayvanlarından ulag (hayvanı) tutmasınlar.” (HY-T3/13), *ilçi ve yolçı barguçı vü kilgüçi üylerige tüşüp gele ve qaralarındın ulağ tutmasunlar* “... elçi, yolcu, giden ve gelenler evlerine (zorla) konuk olup sürü ve hayvanlarından ulag (hayvanı) tutmasınlar.” (HiY-T6/15).

zek t: İslam devletlerinde yoksullara dağıtılmak üzere h li vakti yerinde olanların mallarının kırkta birini ödemekle mükellef oldukları Őer  vergi türüne zek t denmektedir (Devellioğlu 1990: 1414). Zek t, her türlü sermayeden değil para, menk l mallar ve ticaret mallarından alınmakta; nem  kabiliyeti olmayan mallarla üretim için kullanılan sabit mallar bunun dışında tutulmaktaydı. Bu vergiyi toplamakla görevli memurlara ise zek t  adı verilmektedir. Türkistan hanlıklarında zek t vergilerinin toplanması ve gereken yerlere harcanmasından sorumlu olan kimselere ise zekathanacı denmekteydi (Kariev 2016: 36). Nitekim Türkistan hanlıklarından Hive hanlığına ait olup Bregel tarafından çalıŐılan aŐađıdaki belgede bu terim Őu Őekilde tanıklanmaktadır: ... *đaraz bu tağr rdin ve m dde ‘ ’ bu tağr rdin bu kim p dŐ h-ı İsl m-pen h bir kişi-ni zek t  vey  başka meŐr  ‘bolđan p dŐ h-lığ-nuğ  idmetiğa ta ‘y n  lđan bolsalar ol kişi meŐk r bolđan ‘amelde niçe vağt-lar bolup “...bu tahrirden gerez ve bu takrirden iddia edilen budur ki İsl m’ın sığınağı olan padiŐah bir kiŐiyi zek t  veya meŐr  olan başka (bir) hanlık hizmetine tayin etseler o kişi söz konusu vazifede ne kadar süre olup ...”* (Bregel 2007: 29/2).

Bütün İsl m devletlerinde olduğu gibi vergilendirme usullerinin r s m-ı Őer’iyye (tek lif-iŐer’iyye) ve r s m-ı  rfiyye (tek lif-i  rfiyye) olarak iki ana prensibe dayandığı Türkistan hanlıklarında ‘ Őrle birlikte mükelleflerden İsl m  prensiplere göre tahsil edilen vergilerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır:

zek t ve ‘ Őr bir  ve alu atlanu ve t Ş  b bıda anığ maŐlađatıđa bakıp toy ve tem Őada ‘izzetin be-c y kiltürsünler “...zek t,  Ő r, bir  ve alu, atlanu, t Ş  (vergesi) hususunda onun (ağzından çıkan) maslahatına bakıp toy ve temaşada izzet(te bulunmanın gereğini) yerine getirsinler.” (HY-T22/9).

SONUÇ

Türkistan hanlarına ait belgelerden hareketle yeni dönem Türkistan sahası vergi terminolojisinin filolojik açıdan ele alındığı bu çalışmada, *alđ t, alđut, alım, bir  ve alu, iş k  , salđut* gibi Türkçe; *đarc~đar c~đar c t, iğr c t, m l, ma ‘ n t ve tek lif* gibi Arapça kelimelerin hanlık topraklarında genel vergi ve yükümlülük için kullanılan terimler olduğu anlaŐılmıŐtır. Türkistan hanlıklarının mal  yapısı içinde yer alan vergi terimlerinin hem tarih  dönemler içindeki yerleri, hem de günümüze kadar uzanan izlerinin tespiti için ilgili Türklük sahalarıyla iliŐkilendirilerek art ve eŐ zamanlı olarak ele alınmasıyla *alım, bir  ve alu=berim alım, iş k  , salığ=salđut, tamđa ve ulağ* gibi Türkçe vergi adlarının Eski Uygur Türkçesinden itibaren belgelerde tanıklanan en eski Türk vergi terimleri arasında yer aldıkları tespit edilmiştir. Bu Türkçe vergi adlarıyla *đonalđa, saver , süysün ve Şiltağ* gibi Moğolca vergi adlarının diplomasi diline girmesi ve geniş bir sahaya yayılmasında  ingizli ve ahfadı olan devletlerin b rokrasilerinde görevli Uygur k tiplerin etkisinin büyük paylarının olduğu bir gerçektir. Ayrıca *đakđ=alım, đarc = çıkış, cer b~cer b ne=resm ’t-tağr f ve ’l-meŐ fe=resm ’l-đarz ve ’l-mes ğa,  emen= er =đuk đ-ı mer ’ =mer ’ , d d u rev n t=đ ne-Ő m r=t t n, r hd r =r hd rlığ, ser-i merd=baş p l =bert, s v re=atlanu* gibi vergilere Türkçe karŐılıklar bulunması hem Türk tercüme geleneğinin devamlılığı ve sürekliliğini, hem de Türkçenin söz varlığı gücünü gözler önüne sermektedir. İliŐkide buldukları kültürlerle girdikleri yeni dinlerdeki vergi terminolojisini olduğu gibi alma kolaylığına kaçmayan Türklerin bu gereksinimleri Türkçe kelimelerle karŐılamaları takdire Őayan bir durumdur.

Yine Türkistan hanlıklarındaki ‘amel t,  arc, m l u cihat, ma‘un t, ‘oŐ r, tek lif, zek t gibi Arapça; b c, b g r,  ihil-yek, p lec t, p Ő keŐ , saver  gibi Farsça vergi adları ve hizmet yükümlülüklerinin, diŐ er Türk-İŐ l m devletlerindeki vergi ve hizmet yükümlülükleri ile benzerlikler taŐ ıd ğı g r lm Ő t r. Türk-MoŐ ol ile Arap-Fars unsurlu bu durum; orta ve yeni zaman Türk devletlerindeki ortak vergi terimleri ile hizmet yükümlülüklerinin neler olduğ u, Türk ticar  ve mal  hayatının Türk diline nasıl yansıdağ ının anlaŐ ılmasında Türklük bilimi üzerine  alıŐ anlara yarar sağ layacaktır.

Yabancı kültürlerin etkisiyle i eriğ inin mek ndan mek na ve zamandan zamana deĐ iŐ erek  eŐ itlenip zenginleŐ tiĐ i bir Türk vergi geleneğ inin mirasçısı olan Türkistan hanlıklarına ait belgelerde geçen *alg t~algut, bir  ve alu,  arc~ ar c~ ar c t, ma‘un t-ı sult n , salĐ t, tek lif-i d v n * genel vergiler, *cer b, cer b ne, m l, m lucih t, p lec t,  an b na* toprak, tarım ve ziraatle ilgili vergiler, *baŐ p li, d d u rev n t, ser-i merd, b c, b z r sorağ ı,  ihil-yek,  az na ılığ , kütvel alımı, m l, r hd rlığ , tamĐ a* ticar  vergiler, * emen,  er * hayvancılıkla ilgili vergiler, ‘*amal t, atlanu ve t Ő  , b g r, bir  ve alu,  aŐ ar,  a u,  azu,  onalĐ a, süysün, ulağ * iŐ  ve hizmet yükümlülükleriyle ilgili vergiler, ‘*oŐ r ve zek t*’ı ise din  vergiler genel baŐ lıkları altında tasnif etmek mümkündür. Vergi adlarına bakıldığ ında  in, Hindistan, İnan, Rusya gibi ülkelere olan transit ticaretle bu ticarete kervanların g venliğ ini sağ lamak için alınan vergilerin hanlıkların maliyesinde önemli bir yer tuttuğ u anlaŐ ılmaktadır.

Son olarak Türkistan hanlıklarına ait belgelerden hareketle hanlıkların idareleri altında yaŐ ayan insan sayısı, hanlıkların demografik yapısı, insanların geçim kaynakları, Türkistan hanlıklarının asker , din , hukuk , iktisad , sosyal ve ticar  hayatları ile b teleri hakkında bilgi edinmek mümkündür.

Kaynaklar ve Kısaltmalar

- Abdurraimov, M. A. (1966).*Ocherki ograrnykh otnoshenii v Bukharskom khanstve v XVI-pervoi polovine XIX veka*. 1 vol. Tashkent.
- Abdurraimov, M. A. (1970).*Ocherki ograrnykh otnoshenii v Bukharskom khanstve v XVI-pervoi polovine XIX veka*. 2 vol. Tashkent.
- Ahmedov, B ribay (1992).*El-Arab ve'l-İŐ l m f  Uzbekist n T r h-u  sya'l-Vust  min Eyy mi'l- sr 'l-H kimeti hatte'l-Yevm*. Terc me Eden. Z hidullah Menruf. Beyrut.
- Ahmedov, B ribay (1985). *İstoriko-Geografi enkaya Literatura Sredney Azii XVI-XVIII vv*. TaŐ kent: Izdatel Fan Uzbek SSR.
- Ahmedov, B ribay (1992).* zbek Ulusi*. TaŐ kent: Abdulla Kadiriyy Namıdaki Halk Merosı NaŐ riyatı.
- Alpargu, M. (2002).“Türkistan Hanlıkları”.*Türkler Ansiklopedisi*. C.8. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. s. 557-605.
- Altaylı, Seyfettin (1994). *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü II*. İstanbul: Milli EĞ itim Bakanlığ ı Yayınları.

- Arat, ReŐit Rahmeti (2008), *Kutadgu Bilig Yusuf Has Hacib*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Atalay, Besim (2013), *Kâşgarlı Mahmud Divanü Lûgat-it-Türk-IV*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Barutçu Özönder, Fatma Sema (2011). *'Ali Őir Nevâyi: Muĥâkimetü 'l-Luĥateyn İki Dilin Muhakemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Asqarova, Jannatkhon (2015), *Türkistan Hanlıkları YazıŐmalarının Dil ve Üslup İncelemesi*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Baskakov, N. A. vd. (1968). *Türkmenko-Russkiy Slovar*. Moskva.
- Belazüri, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Cabir. (1978). *Fütühu 'l-Buldân, Tlk. Rıdvan Muhammed Rıdvan*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Biray, Nergis-Keskin, Esra Gül (2018). Tarihî ve ÇaĥdaŐ Türk Lehçelerinde Yapı ve Anlam Bakımından Sal- Fiili". *Türk Kültürü Dergisi*, 2018/1, s. 47-88.
- Bregel, Y. (2007). *Documents from the khanate of Khiva (17th-19th centuries)*. Bloomington, Indiana: Indiana University Denis Sinor Institute for Inner Asian Studies.
- Bregel, Y. (1999). *Shir Muhammad Mirab Munis and Muhammad Rıza Mirab Agahi, Firdaws al-iqbâl (History of Khorezm)*. Köln: Brill.
- Clauson, Sir Gerard (1960). *Sanglax. A Persian Guide to the Turkish Language by Muhammad Mahdi Xan*, London.
- Clauson, Sir Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Prethirteenth-Century Turkish*. Oxford.
- Courteille, Pavet de (1870). *Dictionnaire turc-oriental. Destine principalement a faciliter la lecture des ouvrages de Bâbur, d'Aboul-Gâzi et de Mir-Ali-Chir Nevâi*, Paris.
- Devellioĥlu, Ferit (1990). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Doerfer, G. (1963-1965-1967-1975). *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen. I-II-III-IV*. Wiesbaden.
- Elesgerova, Nigar Qabil qızı (2017). *Qarabaĥ Hanlığının Vergi Sistemi*. Qanun 05(271), s. 10-14.
- Erkan, Göksu (2010). *Türkiye Selçuklularında Ordu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ErŐahin, Seyfettin (2002). "Türk Hakimiyet Tecrübesine XV. Yüzyıldan Bir Örnek: Akkoyunlu Hakimiyet AnlayıŐı ve Yönetim Yapısı". *Türkler Ansiklopedisi*. C.7. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. 286-307.
- Gazi Zahir ed-din Muhammed Bâbür (2006). *Baburnâme*, Çev. ReŐit Rahmeti Arat. İstanbul.
- Guliamov, Ia. G. (1957). *Istoriia orosheniia Khorezma s drevneishikh vremen do nashikh dnei*, Tashkent.

- Hunc , Fazlullah b. Ruzbeh n (1384).*Mihm nn me-i Buhara (T r h-i Padi ah  Muhammed  eyb n )*. Hzl. Menuçehr Sutude.Tahran:  nti ar t-ı  lm  ve Ferheng .
- Kaçalın, Mustafa Sinan (2011).*Niy z  Nev y 'nin Sözleri ve  a atayca Tanıklar, Ellugatu'n-Neva'iyye ve'l- sti hadatu'l-Cagata'iyye*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kanar, Mehmet (2013).*Farsça Türkçe Sözlük*, İstanbul: Say Yayınları.
- Kanar, Mehmet (2009).*Osmanlı Türkçesi S zl  *, İstanbul: Say Yayınları.
- Kariev, Aytmamat (2016), *Orta Asya'da  sl m Yargı Te kil ti Ve  şleyi i (1709-1876 Hokand Hanlı ı Ve 1865-1928 Rus  şgali Süreci  rne i)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Kenano lu, Macit. (2013), “Vergi”, *Türkiye Diyanet Vakfı  sl m Ansiklopedisi*, Test Yayını, s. 52-58.
- Koç, Kenan vd. (2003). *Kazak Türkçesi-Türkiye Türkçesi S zl  *. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kök, Ali (2020).*Selçuklu Sonrası Anadolu, İran, Irak Ve Kafkasya Sahası Türk Devletlerinde Yazışma Kültürünün Dil ve  sl p Yönünden  ncelenmesi*. Savunmaya Hazır Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Köprülü, M. Fuad (1983).* sl m ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- K nos, Ign cz (1902). *Sejx Sulejman Efendi's Cagataj-osmanisches Wörterbuch ( eyh Süleyman Efendi'nin  a atayca-Osmanlıca S zl  *. Budapest.
- Kutgan, Muhammed Yar bin Arap (1385).*Musahhar 'l-Bil d, (T r h-i  eyb n y n)*, Hzl. Nadir Celal .Tahran:  nti ar t-ı M r s-ı Mekt b.
- Lambton, A. (1953).*Landlord and Peasant in Persia*. London.
- Lessing, F. D. (2003). *Mo olca-Türkçe Sözlük I-II*.  ev. Günay Karaağaç, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Marufov, Z.M. (1981). *Uzbek Tilining  zohli Lugati I-V*. Moskova:  zdatelstvo Russkiy Yazık.
- Mehdiyev, Ramiz (2014).* ah  smayıl Sefevi Tarihi-Diplomatik Senedler Toplusu*, Bakı.
- Minorsky, Vladimir (1939), *A Soyurghal of Qasım b. Cihangir Aqoyunlu (903-1498)*. BSOAS, IX, s. 927-960.
- Minorsky, Vladimir (1943), *Tadhkirat al-Mul k (A Manual of Safavid Administration)*. London.
- Nedcip, E. N. –Rahimova, T. R. (1968).*Uygursko-Russkiy Slovar*. Moskva.
- Oraltay, H. N.-Yüce, S. P. (1984). *Kazak Türkçesi S zl  *. İstanbul.

-  zg denli, Osman Gazi (2019), *Ortaçağ'da Türkler, Moğollar, İranlılar (Kaynaklar ve Araştırmalar)*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Özyetgin, Ayşe Melek (1996). *Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve  sl p İncelemesi*. Ankara: TDK Yay.
- Özyetgin, Ayşe Melek (2004). *Eski Türk Vergi Terimleri*. Tengrim Türklük Bilgisi Araştırmaları Dizisi: 4. Ankara: K ksav.
- Saray, M. (1993). * zbek Türkleri Tarihi*. İstanbul: Nesil Yayınları.
- Saray, M. (1994). *Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki SiyasiM nasebetler (1775-1875)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Schamiloglu, U. (1984). "The Qarači Beys of the Later Golden Horde: Notes on the Organization of the Mongol World Empire", *Archivum Eurasiae Medii Aevi*, 4.s. 283-297.
- Semenov, A. A. (1929). *Ocherk pozemel'no-podatnogo i nalovogo ustroistva b. Bukharskogo Khanstva*. Tashkent.
- Steingass, F. (1892). *A Comprehensive Persian-English Dictionary*. 5. Baskı, London.
- Tarama Sözlüğü* (1943). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, Talat (1995). *Türkmence-Türkçe Sözlük*. Ankara: Simurg Yayınları.
- TMEN: Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen. I-II-III-IV.
- TrkmRS1: T rkmenko-Russkiy Slovar.
- TSI: Tarama Sözlüğü.
- Tuna, Nedim Osman (1972), "Osmanlıcada Moğolca  d n Kelimeler". *Türkiyat Mecmuası*. C. XVII. s. 209-250.
- Tuna, Nedim Osman (1976), "Osmanlıcada Moğolca Kelimeler", *Türkiyat Mecmuası*, C. XVIII. s. 281-314.
- Türkçe Sözlük* (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Usmanova, M. Iu. (1964). "O termine k r ğm l". *Narody Azii i Afriki*. No. 4, s. 107-109.
- UygRS1: Uygursko-Russkiy Slovar
- UT L: Uzbek Tilining İzohli Lugati (I-V)
- V mb ry, Hermann (1867). *agataische Sprachstudien*. Leipzig.
- Vasary, I. (1977), "Susun and S s n in Middle Turkic Texts", *Acta Orientalia Hungarica*, 31.s. 51-59.

- Velyaminov-Zernov, V. V. (1864). "Issledovanie o kasimovskikh tsariakh i tsarevichakh", *Trudy Vostochnogo otdeleniia Russkogo Arkheologicheskogo obshchestva*, Vol. 10. Part 2. St. Petersburg.
- Wood, W, (2005). *A Collection of Tarkhan Yarliqs from the Khanate of Khiva*.
- Yudahin, K. K. (1998). *Kırgız S zliğ *.  ev. A. B. Tayma. C.2. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.